

Fejér Zoltán György

A magyar fotóművészet 1944-ben – a korabeli publikációk tükrében¹

Bevezetés

A tanulmány címe egy kis magyarázatot igényel. A magyar fotóművészet szóösszetételén belül én a Magyarországon keletkezett (elkészített), kifejező, nem műkedvelői célzatú, jó műszaki minőségű műalkotásokat értem. Elmondható azonban, hogy a fotóművészet fogalma változott az elmúlt 80 évben és úgy gondolom, hogy nem a mai értelmezését kell figyelembe vennünk. Szerencsénkre ez ügyben – a tanulmány által tárgyalt időszakban – napvilágot látott egy cikk, amely alkalmas a fogalom megfelelő időbeli és térbeli elhelyezésére és helyes, korabeli értelmezésére. A szerző az 1909-ben született Mátrai J. Egon ugyan ötvösként szerzett oklevelet, de műkedvelő fényképészként is sikereket aratott. Az idézett lapszámban megjelent életrajza szerint az 1944-ben 35 éves Mátrait ígéretes tehetségként tartották számon a szakmában.

Mátrai ezt írta: „Az igazi fotóművészet ott kezdődik, amikor valaki színes képzeletvilággal rendelkezik és a lelke vásznán megjelenő képeket egy bizonyos intención keresztül felépíti, megörökíti és elképzeléseit a szemlélővel is meg tudja értetni. A vérbeli fotóművésznek azon kívül két nagyfontosságú tényezővel: pszichológiai ismerettel és szuggesztív erővel is kell rendelkeznie. [...] Igazi alkotásoknak csak azok a képek nevezhetők, melyek megtekintésére a néző hosszú idő múlva is vissza tud emlékezni, mivel olyan hatást váltott ki belőle.”²

Feltehető az kérdés is: mennyire gyakori a fotóművészeti alkotások egy-egy adott évvel kapcsolatos csoportosítása, ismertetése, értékelése. A Magyar Fotóművészek Szövetsége az 1956-os megalakulás után közreadott egy *Művészfotók* című albumot³. Ennek a kiadványnak az újabb változatait a következő esztendőkből is megjelentették, *Magyar*

fotóművészet 1958; Magyar fotóművészet 1959-1960; Magyar fotóművészet 1961 és Magyar fotóművészet 1962 címen. Ezekben a képes albumokban a szerkesztők a Szövetség tagjainak előző években készített képeit tették be; a kor esztétikai követelményeire támaszkodva. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a válogatások nem kívánják a teljes hazai fotókultúrát reprezentálni. A Szövetség vezetőségi tagjai, a szerkesztők tehát bevallottan szűkített anyaggal dolgoztak. Úgy gondolom, hogy ha az 1944-es évben keletkezett, művészi igényű fotóalkotásokat kívánom összesíteni-értékelni, akkor nincs értelme egy még akár saját kutatáson alapuló, parttalan, ellenőrizhetetlen képanyagból kiindulni. Ha bármely gyűjtemény anyagát venném alapul, akkor pedig ez következne be, hiszen megemlíthető lenne, hogy X kollekcióban ugyan ez található, de bezzeg az Y gyűjteményben viszont az. Még ismeretlen, közzé nem tett és fel nem dolgozott (magán)gyűjteményben pedig amaz. És így tovább – a végtelenségig!

Az előzőekben említett okból választottam azt a megoldást, hogy a korabeli, azaz az 1944-es szaksajtóban megjelent anyagból indulok ki. Ez természetesen felveti azt a kérdést, hogy miért kell például Németh József haditudósító-portréját⁴ 1944-es alkotásnak tekinteni, hiszen a januári lapszám miatt nyilvánvalóan hamarabb kellett a nagyítást a szerkesztőségbe/nyomdába küldeni, mint megjelenés, tehát a felvétel nagy valószínűséggel 1943-ban készült. Ezt az időzavart – ennél az alkotásnál – azonban emelt fővel vállalom, mivel Németh József portréját a korhangulatot összegzően visszaadó, szuggesztív alkotásnak tartom. A képet beleválogattam az általam összeállított *Magyar forma* című tárlatba és annak katalógusába is.⁵

¹ A tanulmány 2023-24-ben íródott ösztöndíjas beszámolóként a Nemzeti Kulturális Alap számára

² Mátrai J. Egon: Mit nevezhetünk fotóművészetnek? *Fotóélet* 1944 (2): 25.

³ Vadas Ernő – Bencze Pál – Rév Miklós szerk.: *Művészfotók*, Budapest: Műszaki, 1957

⁴ *Fotóélet* 1944 (1): címlapfotó.

⁵ Seidner Zoltán, dr. Bárány Nándor, Dulovits Jenő és Németh József fotói, *hap Galéria*, Budapest, 2006. Németh portréja a 16. oldalon jelent meg.

Mi tekinthető szaksajtónak? Ez alatt a fotóművészettel kapcsolatos folyóiratokat értem. Ezen túlmenően a tanulmány terjedelmétől függően az említés szintén még ki fogok térni az idegenforgalmi kiadványnak mondható *Hungária Magazin*ra, az irodalmias jellegű *Új idők*re, a képeslevezőlap-sokszorosításra és néhány könyvre is.

Melyek ezek a szakmai folyóiratok? Elsőként a *fotóművészetet* említem. Meg kell jegyezni, hogy publikációimban el kívánom választani az 1938-1944 között kiadott és az 1966 óta jelenleg is megjelentetett *Fotóművészet* című periodikát, méghozzá magán a nyomtatványon történt megjelenés alapján. (A Nyelvtudományi Kutatóközpont Tanácsadó Szolgálat munkatársa, Ludányi Zsófia 2023. szeptember 4-én nekem címzett levelében előzőekkel egyébként egyetért.⁶) Az 1963-as *Fotolexikon* szócikke szerint „A fotóművészet az EMAOSZ tag-egyesületeinek és vidéki csoportjainak hivatalos lapjaként 1938-1944 között jelent meg és a felszabadulást megelőző évek legszínvonalasabb szakfolyóirata volt.”⁷

Ezen túlmenően taglalásra kerül a *Diák foto*, a *Fotoélet*, a *Fotoszemle* és a *Magyar fényképész* is. Utóbbit a megfelelő módon kell kezelni. A *fotóművészet* a címlapján magát „Amatőr és művészfotográfiai folyóirat”-nak nevezi, a *Magyar fényképész* viszont a Budapesti Fényképészek és Fényképnagyítók Ipartestületének hivatalos lapjaként került az olvasóihoz; tehát inkább fényképeszeti mintsem

Hipotézis

Feltehető egy (szónoki) kérdés: Ő fújta a szelet, vagy őt fújta a szél? Nemcsak a fényképezéssel foglalkozó, hanem a tárgyalt időszakot megélt minden magyar számára mind a kérdés, mind a válasz fontos.

Cicero állítását viszont feltétel nélkül érvényesnek fogadhatjuk el: „Inter arma silent leges”⁸ (=Fegyverek között; háborúban hallgatnak a törvények.) A szólásmondássá vált idézet módosított változata: háborúban hallgatnak

művészeti kiadvány. Maga a lap ritkának (=kevésbé közismertnek) mondható. Már a kutatási időszakban észleltem, hogy az 1944-es teljes évfolyamot az Országos Széchényi Könyvtárban sem lehet tanulmányozni; ezért is döntöttem úgy, hogy nem hagyom ki az ismertetésből!

A szöveg megírásakor abból indultam ki, hogy a kor politikai, gazdasági és történelmi eseményeit, az emberek életét befolyásoló helyzeteket iskolai tanulmányaiból mindenki ismeri. Ezeket tehát nem taglalom, mivel az nagyon megnövelné a terjedelmet és elvonná a figyelmet a szakmai helyzetről. Csak akkor hivatkoztam a történelmi események egy-egy részletére, ha úgy láttam: az az átlagosnál szorosabb kapcsolatban áll a leírni kívánt szakmai témával, vagy az azzal történő kapcsolatba hozás nem tekinthető az általános ismeret részének.

A leírtak nem kizárólag szekunder forrásokból származó ismeretek; korábbi munkáimban, levéltári kutatások és családi anyagok kapcsán is – Dulovits Jenő és dr. Bárány Nándor életrajza megírásakor – foglalkoztam az 1944-es szakmai helyzettel. Előzőeken túlmenően jelen tanulmány sajátos újdonsága egy primer forrás ismertetése és beillesztése a tartalomba. Mivel az a szakmai részt kis mértékben ugyan, de új megvilágításba helyezi, felmerülhet a kérdés: csak annak közlése volt-e a sorok papírra vetésének mozgó rugója? Nem ez a helyzet...

a műzsák még találóbbnak, kifejezőbbnek mondható.

Felteszem: a tárgyalt időszakban nem a műzsáknak kellett volna hallgatniuk, hanem éppen azok nagy részének, akik megszólaltak. Akiknek pedig az nem állt módjukban, hallgattak – bár szóhoz kellett volna jutniuk!⁹ Tanulmányom alább következő szövegében a fenti állítást igyekszem bizonyítani.

⁶ „A folyóiratcím eredeti helyesírással való írása egyértelműsítő célokat is szolgál, hiszen az eltérő írásmód különíti el a később indult, hasonló nevű folyóirattól.”

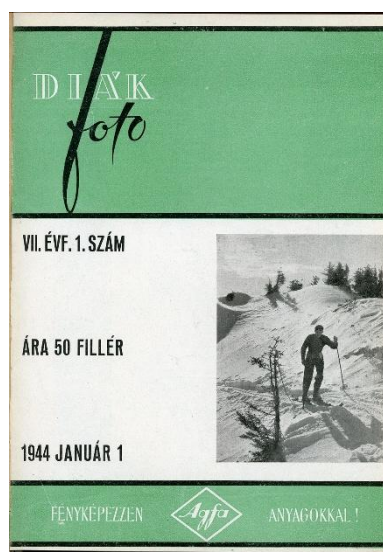
⁷ Barabás János főszerk.: *Fotolexikon*, Budapest: Akadémiai, 1963: 243.

⁸ Cicero: *Pro Milone*, IV,10.

⁹ Erről szól a *Példabeszédek* könyve 13. része is

Folyóiratról folyóíratra

Diák foto

Jól jellemzi a folyóiratot a társ-lap rövid híradása. „A DIÁK FOTO január 1-én ugyanolyan nagy alakban jelent meg, mint a FOTO-ÉLET. Mikor örömmel állapítjuk meg azt a tényt, hogy hét éves fennállása alatt a diákság egyetlen európai fotoszaklapja a mai nehéz viszonyok mellett is megerősödött, meg-nagyobbodott és tartalmilag is magasszínvonalú lett, némi büszkeséggel is gondolunk arra, hogy ez a lap a mi bölcsőnkben ringott. Innen indult el, mint lapunk Ifjúsági Fotoélet rovata kezdte meg működését, s akkori szerkesztő-rovatvezetőnk dr. Pataky Ferenc igazgató, Dr. Pintér Jenő tankerületi főigazgató tanácsára indította el a Diák fotót, mely fennállása óta neveli a fényképező magyar ifjúságot s hét év alatt 49 országos kiállítást rendezett az ország különböző városaiban. Csak így tovább! A derék ifjúsági lapunk további működéséhez a jövőben is sok-sok sikert kívánunk.”¹⁰

Ha a számszerű adatokat nézzük, elmondható, hogy a VII. (1944-es) évfolyamban a *Diák foto* ifjúsági, tudományos és művészeti szaklap szerkesztősége a Budapest, II. kerületi Battyhány utca 8-ban működött. A szerkesztésért és a kiadásért egyaránt dr. Pataky Ferenc

(1897-1978)¹¹ felelt. A nyomtatást a Kapucinus-nyomdában történt¹², a szintén a II. kerületben, de a Fő utca 32-ben. A bekötött, körülvágott lap mérete 282x199 milliméter. A borító műnyomó, a belív újságy nyomó papírra készült. 12 szám jelent meg, azaz minden hónapban egy; a borítókön pedig változó mérettel 1-1 fotó szerepelt. Ezek nyomatmérete 88x118 milliméter, vagy 96x130 milliméter. A 9-es szám címlapján 100x132 milliméter nagyságú kép jelent meg.

A *Diák foto* terjedelme – éppúgy mint a többi lapé – az évfolyamon belül csökkenő. Az erre vonatkozó rendelkezésre természetesen hivatkozott a Kiadó, hiszen ők az előfizetőknek megígérték a nagyobb terjedelmet. Az induló 4 oldal borító + 8 oldal belív a Diákfoto 11-es számánál csökkent drasztikusan, összesen 8 oldalra.

Kiemelendő cikkek:

Dr. Sevcsik Jenő (1899-1996)¹³ a márciusi szám 30. és 31. oldalán a kép élességéről értekezett. Ez a kérdés, mint tudjuk, az egyik legfontosabb felmerülő probléma a fényképezés során, mind technikai, mind esztétikai értelemben. Sevcsik cikke az oldal felső harmadában kezdődik és előtte az előző oldalon kezdődő Madas László: *Esztétikai vázlatok egy kiállításról* című írása fejeződik be. A cikk egyébként egy több részes elemzés harmadik folytatása. Madas a szöveg szerint egy szombat délután három tanítványával elmegy és megnézi a MAMOSZ fotókiállítását. Madas így fejezi be a tárlat leírását: „A magyar fényképezőművészet tartja a békeszínvonalat és a változatosságnak talán egyedül észrevehető hiányát könnyen indokolhatjuk a fényképezést gátló sokféle körülménnyel, nyersanyag-nehezségekkel, tilalmakkal, ami a fényképezőket aztán a négy fal közé internálja. Innen van az egész kiállítás enyhe műteremillata. [...] Végül pedig őszintén sajnáljuk néhány világhíres művésztünk. Bárány Nándor, dr. Csörgeő Tibor, dr. Kunszt János, Vadas Ernő és még sok mások távolmaradását.”¹⁴

¹⁰ *Fotoélet* 1944 (2): 38.

¹¹ Pataky munkásságával már fotótörténeti munkálkodásom kezdeti szakaszában is összetalálkoztam. Még 1989-ben írtam egy cikket Dr. Pataky könyvéről: Fejér Zoltán: Fél évszázadaadták ki, *Naszály-Váci Fórum* 1989 (2)

¹² Sajnos a körülvágott és bekötött lappéldány egyes darabjain a hátsó borító nyomdajelzése olykor nem látszik.

¹³ Markovics Ferenc szerk.: *Fények és tények*, Budapest: MFSZ-Folpress, 2006: 269. Sevcsik a Magyar Fotóművészek Szövetségének alapító tagja volt.

¹⁴ Madas László: *Esztétikai vázlatok egy kiállításról*, *Diák foto* 1944 (2): 30. Ezt a kiállítást nem vette fel Szilágyi Gábor a korabeli tárlatokról szóló szakrepertóriumába. (Szilágyi Gábor: *A magyar fotóművészeti kiállítások szakrepertóriumuma 1890-1945*, Budapest: MFSZ, 1978.) Megírta viszont azt, hogy Vadas 1944-

Madas László (1910-1997) az idézetben egyértelműen, nevesítve hiányolja a kiállítók közül Vadas Ernőt (1899-1962) és sorstársait. Mindenki – aki egy kicsit is járatos volt a korabeli fényképezésben – ismerte Vadast és tudatában volt a rá leselkedő veszélynek. Madas és a szerkesztők viszont megkockáztatták, hogy a tartalmat ellenőrzők számára a felsorolásban elsikkad a lényeg. Madas a 12. szám 133. oldalán közreadott soraival pedig tökéletesen összefoglalja egy, a világra nyitott alkotó érzéseit. Ezt a tanulmányom végén fogom idézni, zárásként.

Madas a különböző folyóiratokba több cikket is közreadott 1944-ben. Számomra azért érdekes ez az újabb vele történő foglalkozás, mert 2001-ben, amikor a Dulovits-életrajz anyagát összegyűjtöttem, Madas még egy teljesen más oldalát mutatta meg nekem! Akkor azt sérelmeztem, hogy kritikával illette Dulovits szabadalmait. A *Diák foto* 1943. augusztusi számában ezt írta: „Igen tisztelt kartárs Úr! Az ébresztett Önben heves tiltakozást szerény soraim iránt, hogy a fotokonspiráció sötét berkeiből igyekszem megtépdesni az Ön babérjait?”¹⁵ Ezt én úgy érteltem, hogy Madas, mint fotóamatőr szólítja Dulovitsot kartársnak. Holott nem ez volt a helyzet, mindketten tanárok voltak, ezért a megszólítás. Madas a II. világháború után is, évtizedekig tanított egy vegyipari technikumban. Dr. Sebők Márton tanítványa így emlékezik rá: „Ő volt az iskola nagy öregje, akivel előre ijesztgettek minket, mert látszólag megközelíthetetlen volt – de abszolút szaktekintély!”¹⁶ Mint halálozási adatából is látszik, Mohabácsi – ahogy tanítványai nevezték – 25 évvel élte túl a nála 7 évvel idősebb Dulovitsot. Sebők szerint „A fizikatanárok azon nagy nemzedékéhez tartozott, akik szerettek és tudtak is kísérletezni.” Az egyértelmű, hogy 1945 után a fotós szakírással, a fotóamatőr-mozgalomban történő munkálkodással már nem foglalkozott. Ezt teljesen jól tette, hiszen egyértelmű, hogy az életének utolsó öt évtizede egy hiteles, szorgalmas és tiszteletre méltó embert mutat. Sajnálatos ugyan, hogy az 1940-es évek elején szakíróként belekötött Dulovits szabadalmainak részleteibe, ezt azonban későbbi tevékenységének feledtet-

nie kellene. Jelen tanulmány egyik apró tanulsága Madas megítélésének változása.

A *Diák foto* 1944-es anyagaiból feltétlenül meg kell még említenem az első szám 7. oldalán megjelent Dr. Homoki Nagy István¹⁷ (1914-1979) írást (Az utolsó pákász, fotoélmény). Homoki jól példázza azt az elképzelésemet, hogy azokat a szaktekintélyeket emelem ki az 1944-es publikálók közül, akik 1945 után is elismert tevékenységet fejtettek ki. A 4. szám címlapfotója Dr. Kunszt János *Leselkedők*je, amelynek témája is, kivitele is példaszerű. Az 5. szám címlapján Ramhab Gyula (1900-1978) *Őszinte nevetését*, egy népviseletes, lágyított zsánerképet láthatunk. Ennek optimizmusát jól ellenpontozza az 53. oldalon Dr. Rehák Tibor (1897-1968)¹⁸ *Háború és az amatőr* című cikke. Rehák leírja, hogy a háború első éveiben ugyan a fényképészeti cikkek még bőséggel áradtak, a nehéz idők súlya viszont már ezen a területen is érezteti hatását. Elmondható, hogy az ilyen jellegű írások igazságtartalmuk ellenére (vagy éppen amiatt?) ritkák az 1944-es folyóiratokban. A 6. (júniusi) szám 70. oldalán a mozi-filmek ismertetésénél dr. Pataky Ferenc az első magyar repülőfilmről ír (*Magyar sasok*), amely a szerző szerint bemutatja a magyar repülőök áldozatos hősiességét. A következő megemlített film pedig, a *Kádár Kata*, amiről köztudott, hogy Szóts István rendezte és Dulovits Jenő fényképezte. Ugyan 1943-ban készült, de a cikk szerint (rövidfilm révén) a híradó mozikban aratott nagy sikert.

A 7. szám borító 3-as oldalán két háborús, hátországi felvételt láthatunk. Dr. Pataky Ferenc veszprémi (Balatonalmádi) és budapesti légópince-lejáratot mutat képein. Furcsa, de még az ilyen ártatlan hadifotók is ritkák az 1944-es szakfolyóiratokban!

Az 1944. augusztusi lapszám 93. oldalán érdekes statisztikát közöl. 1943. március 1-1944. március 1-e között a két filmgyárban 51 mű készült el, amikben 439 színész játszott. Vaszary Piroska tizenkétszer volt főszereplő.

Az októberi lapszám borító 3-asán Slakta János: *Légiveszély* című fotója jelent meg. Jól jellemzi az újságolvasók megértésére történő apellálást az, hogy a kép egy négyágú lámpaoszlop tetejére szerelt légoltalmi szirénát mutat.

ben két külföldi (egy portugál és egy spanyol) nemzetközi fotókiállításon szerepelt 4-4 képpel.

¹⁵ Fejér Zoltán: *A fény szerelmese*, Budapest: HOGYF, 2003: 105.

¹⁶ Dr. Sebők Márton: Madas Tanár Úr emlékére, *Fizikai Szemle* 1979 (9): 285.

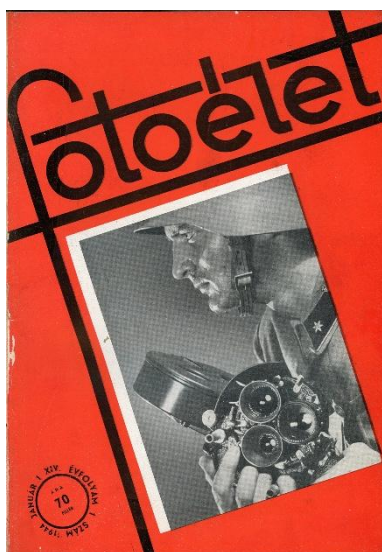
¹⁷ Markovics i. m.: 415. A filmrendező-fotóművész a Magyar Fotóművészek Szövetségének szintén alapító tagja volt.

¹⁸ Markovics i. m.: 244. Rehák a Magyar Fotóművészek Szövetségének szintén alapító tagja volt.

A 11-es, novemberi szám 127. oldalán közölt filmismertetés kifogásolja, hogy a külső felvételek egy része a díszletek ellenére illúzióromboló, mert a történelmi filmben felismerhetők a légoltalmi rendelkezések miatt a csak 1938 óta alkalmazott járdaszél-festések. A decemberi számban közzétett Madas cikk utolsó mondataira elemzésem végén visszatérek.

Összefoglalva elmondható, hogy a *Diák foto* kiegyensúlyozottan, korrekt módon tájékoztatta előfizetőit és olvasóit.

Fotoélet

A fotóművészeti és tudományos szaklapot Dr. Gyulai Ferenc (1905-1964) szerkesztette, a szerkesztőség és kiadóhivatal címeként Budapest, II. kerület, Margit körút 34-et tüntettek fel. A bekötött példány mérete 197x282 milliméter. Havilapként 1944-ben 12 szám jelent meg. A kétszín-nyomású címlapon 115x156 milliméteres képet láthatunk. A 4 oldal borító + 16 oldal belívet műnyomó papírra nyomták. Egyes lapszámokban olyan nagyméretű nyomatok (!) jelentek meg, amit a korszakban kifejezetten ritkának mondhatok. Így például a havilap 2. (februári) számának hátsó borítóján Németh József (1911-2006): *Két veréb* című felvétele 144x200 milliméteres.

A Fotoélet már a XIV. évfolyamában járt, 1943 óta pedig a korábbinál nagyobb méretben jelent meg. Az 1944-es beköszöntő szerkesztőségi cikkben ez áll: „Mi soha nem állítottuk magunkról, hogy a lapunk a legmagasabb színvonalú, hanem törekedtünk arra. Azt sem mondtuk, hogy a legszebb, de szeretnénk elérni.” Természetesen, mint minden más szakmai kiadvány, a *Fotoélet* is közölt hirdetéseket. Az előbbi idézettel szemben, a borító 2-esen a Voigtländer gép és film egész oldalas reklámja áll.

Az első, januári szám 4. oldalán az 1907-es születésű debreceni Aszmann Ferencet (1907-1988) mutatják be. A szerző fotomontázs című összeállítása a 10-11-es lapokon olvasható, 4 képpel. Az 5. oldalon *Filmet honvédeinknek* című felhívást találjuk. Az 1943 évi felhívás alapján 307 tekercs film érkezett be.

A 2. szám 25. oldalán látható Mátrai J. Egon (?-?) rövid életrajza és a már hivatkozott írása, a *Mit nevezhetünk fotóművészetnek?* A képmellékletes rész 29. oldalán Kelly Zsigmond (1902-1975): *Budapest télenje* jelent meg. Kelly 1966-tól volt tagja a Magyar Fotóművészek Szövetségének, 1969-től elhunytáig pedig együtt dolgoztunk a Főfotó riport részlegén. Így a nagy öregek közül ő azon kevesek közé tartozik, akit személyesen ismertem.

A márciusi szám címlapján Ifj. Czeising (sic!) Lajos ködös esti városképe látható. Czeizing Lajos (1922-1985) elismert fotóművészként, az 1950-es évek végétől a városfényképezés egyik fontos hazai alakjának mondhatta magát¹⁹. A dupla oldalas képösszeállításban feltűnik Járai Rudolf (1913-1993)²⁰ zsánerképe és Németh József nagylátószögű objektívvel fényképezett favágója²¹. Az 52. oldalon Kublin Tamás (1924-1966) üvegpocharas csendéletét látjuk. A reklámfotózással is foglalkozó Kublin²² a koalíciós időszakban távozott Magyarországról, Svájcban élt, de Párizsban is tartott fenn műtermet²³, ahol a Harper's Bazaarnak fényképezett. Ő az, aki az 1944-es folyóiratokban publikálók közül a legnagyobb

¹⁹ Markovics i. m.: 62. Czeizing a Magyar Fotóművészek Szövetségének szintén alapító tagja volt.

²⁰ Markovics i. m.: 141. Járai a Magyar Fotóművészek Szövetségének szintén alapító tagja volt.

²¹ Művészi igényű felvételeket általában normál-, vagy teleobjektívvel készít a fényképezők többsége. A nagylátószögű objektív sajátos képalkotása kevésbé alkalmas az említett feladat megoldására. Azok munkáiból, akik mégis így jártak el (Seidner Zoltán, dr. Bárány Nándor, Dulovits Jenő és Németh József) munkásságuk során egy kiállítást rendeztem *Magyar forma* címen

a hap Galériában 2006-ban. Németh József favágóját a kiállítás katalógusának 16. oldalán közöltem is.

²² Egy nyomdásztól, testvére korábbi szomszédjától, Ibos Ferentől kaptam Kublin-képeket és így tudtam revelációszerű közleményeket publikálni a testvérpárról

²³ A Balenciaga divatháznak készített fotóiból 100 képből álló kiállítást rendeztek *Tom Kublin for Balenciaga. An unusual collaboration* címen 2022-ben a Cristobal Balenciaga Museum-ban, Geteriában, ahol a tárlat mellett 5 reklámfilmjét is vetítették

karriert futotta be. Hollandiában élő leánya – engem legalábbis így tájékoztatott – jelenleg egy nagy angol könyvkiadó megrendelésére írja az életrajzát.

Az április szám 64. oldalán Szöllősy Kálmán (1887-1976) életrajza olvasható. *Napfény és mozgás* címen öt képes összeállítás és rövid cikk jelent meg az oldalpáron tőle. A májusi szám dupla oldalán pedig hasonló, öt képes és szöveges sportfotó összeállítást közölt a lap Németh Józseftől.

A júniusi címlapon Szöllősy Kálmán: *Cseresznyeszedéskor* című fotója látható, ami tulajdonképp három pihenő, heverésző hölgyet mutat, lágyítva. Erre alaposan rálicitál a szerző, a 109. oldali kétmodelles aktfotójával, ami egész oldalas méretben látható. A következő oldalpáron Mátrai J. Egon női portréja mellett Aszmann két férfiaktja jelent meg. Ez után Németh József napfürdője következik, majd Gink Károly (1922-2002)²⁴ *Symphoniája* és Sárdi Elemér női akt torzója. Gink egy kottát vetített az aktmodellre; ezt a képet – mint fontos korai alkotást – évtizedekkel később is közzétették az életművét bemutató kiadványok.

Sajnos a rendelkezéseimre álló példányból egy oldal hiányzik, de így is egyértelmű, hogy *A Reklám-foto* című cikket Kublin Tamás²⁵ két felvétele illusztrálja. Dr. Gyulay Ferencnek (1905-1964) a 115. oldalon közzétett, a mélységelességről szóló szacikkét teljesen tipikusnak, sőt közhelyszerűnek mondhatom, éppúgy, mint Sági István a 117. oldali írását a kis fényrekeszről.

A júliusi lapszám címlapján Dr. Zajky Zoltán (1891-1962)²⁶ csendélete jelent meg. A téma előjött a 129. oldalon is. Utóbbi nyomat 155x210 milliméteres méretével valóságos óriás. A 130-131. oldali összeállításban feltűnik Berekméry (sic) Zoltán (1923-1988)²⁷ zsánerképe.

Az augusztusi lapszám 143. oldalán olvashatjuk, hogy a 11.500/1944-es rendelet alapján a folyóirat maximum 16 oldal terjedelmű lehet. Októberben a 175. oldalon újabb terjedelmi csökkenésről ír a kiadó és közli, hogy külföldi hirdetőktől „a háború végéig” hirdetést nem fogad el. A novemberi lapszám címlapján

Németh József reklám-csendélete jelent meg, a lapterjedelem pedig 8 oldalra csökkent. A dupla oldalas képösszeállítás szintén az ő öt reklámfotóját közli.

A decemberi szám címlapján Dr. Zajky Zoltán karácsonyi csendélete látható. A cikkek között Madas az előhívókról, Dr. Szemenyei Bálint a képkivágásról értekezik. A dupla oldalon Dr. Zajky négy csendélete jelent meg. Ezt a lapszámot Máté Ernő Budapest VIII. József utcai nyomdája állította elő.

A *Fotoélet* 1944-ben produkált egy meglehetősen érdekes helyzetet. 24 oldalas, svéd nyelvű, 30 képpel gazdagon illusztrált különszámot jelentetett meg *Fotoliv Svenks Extrauplaga* címen, januárban. Az alkalmat a Külügyminisztérium által Stockholmban megrendezett kiállítás adta. A fotóanyagot Aszmann Ferenc, Csanády Ákos, Császár István, dr. Csörgeő Tibor, Dinda Anna, Hapák József, dr. Homoki Nagy István, Járai Rudolf, Kelly Zsigmond, Kozák Andor, Kublin Tamás, Litasi Jenő, Madas László, Mátrai J. Egon, Németh József, Salamin Pál, Szeberényi György, Vadas Ernő és Vargha Gyula bocsátották rendelkezésre. A cikkeket Dr. Gyulai Ferenc, Dr. Homoki Nagy István, Madas László és Pillitz Dezső írták. A címlapon Kelly Zsigmondnak a befagyott Dunát a Parlamenttel együtt ábrázoló városképe jelent meg.

Összességében megállapítható, hogy a *Fotoélet* tartalma a háború ellenére a korábbi időszakhoz meglehetősen hasonló maradt. Különösen fontos az a tény, hogy Vadas Ernő képét a Szerkesztő még a külföldi különszámba is beválogatta!

²⁴ Markovics i. m.: 102. Gink a Magyar Fotóművészek Szövetségének szintén alapító tagja volt.

²⁵ Fejér Zoltán: A Kublin testvérek színes fotói *Fotóművészet* 2009/2 és a Hungaria Magazintól a Harper's Bazaarig, *LUPE Magazin* 2007 (31).

²⁶ Markovics i. m.: 384. Zajky a Magyar Fotóművészek Szövetségének szintén alapító tagja volt.

²⁷ Markovics i. m.: 42. Berekméri a Magyar Fotóművészek Szövetségének szintén alapító tagja volt.

fotoművészet

Elmondható, hogy a VII. évfolyamában járó folyóirat szerkesztése következetes volt, de – küllemét tekintve – a többi laptárshoz képest kissé csalódást keltő. A műnyomó papírra nyomott, borító + 20 oldal terjedelmű (január-július) havilap mérete 170x240 milliméteres volt. Augusztustól 14+4; novemberben és decemberben 10+4 oldalra csökkent a terjedelem. A címlapfotó mérete januárban (fekvő) 120x159 milliméter; februárban (álló) 128x164 milliméter. A belíven a nyomatok mérete kicsi; a januári lapszám Kerny István (1879-1963) életútját ismerteti és a képes 4 oldalon a fotók 105x140 milliméteresek. (Ha ezt egybevetjük például a *Fotoélet*tal, ott a *fotoművészet*hez képest dupla nagyságú nyomatot is láthatott az olvasó.)

Az „amatőr és művészfotográfiai folyóiratot” a Magyar Amatőr Művészfényképezők Országos Szövetsége tagegyesületei és vidéki csoportjai nevében Dr. Kunszt János (1892-1960) adta ki. Felelős szerkesztőként Dr. Bieber Józsefet (?-?) tüntették fel. A szerkesztőség a sokak által ismert címen, a budapesti Ferencz József rakpart 17-ben (napjainkban Belgrád rakpart) működött²⁸. A nyomtatás az Erdős és Kovács nyomdában történt a Hernád utca 4-ben.

Ezen a ponton meg kell említeni a politikai hátteret. Közismert tény, hogy a német megszállás (1944. március 19.) után a Sztójay-kormány határozottan fellépett a korábban

németellenesnek gondolt személyekkel és egyesületekkel szemben. Április 29-én bevezették a teljes sajtócenzúrát. Száz egyesületet betiltottak, 18 napilapot és 150 folyóiratot szüntettek meg. A Kisgazda Pártot, a Szociáldemokrata Pártot és a Magyar Parasztszövetséget feloszlatták. Ezeknek a számadatoknak a fényében kell arra a helyzetre tekintenünk, hogy a Magyar Amatőrfényképezők, mint egyesület tovább működtek és a szakma folyóirata(i) is megjelenhettek. A *Nyugat* folytatásaként kiadott és Illyés Gyula (1902-1983) által szerkesztett *Magyar Csillagnak* már az áprilisi számai sem hagyhatták el a nyomdát.

A Magyar Amatőr Művészfényképezők Országos Szövetségében (és korábbi, majdnem azonos nevű elődszervezeteiben) több tekintélyes tag és tisztségviselő is helyet foglalt, akik teljes mellszélességgel kiálltak a szakmai szervezet mellett minden lehetséges fórumon. Az 1942-ben Budapesten megrendezett Nemzeti Művészi Fényképképző kiállítás²⁹ katalógusa 37 védnököt sorolt fel, közöttük a Felsőház elnökét, Budapest főpolgármesterét és polgármesterét, öt minisztert, a Honvéd Vezérkar főnökét, egy megyéspüspököt és gyárigazgatókat. Egyértelműen fontos személynek számított a MAMOSZ életében dr. Bencs Zoltán (1889-1961) elnök, aki nyugalmazott miniszterelnökségi tanácsos és országgyűlési képviselő volt. Az ő lemondása után választották meg dr. Kunszt Jánost³⁰.

Szerintem Dr. Kunszt János is azok közé tartozik, akikről méltatlanul elfeledkezett a hazai fotótörténetírás és akinek ismerete, megítélése rossz ponton helyezkedik el. Én tíz éven keresztül, 2003-2013-ig vezettem fotótörténeti rovatot a Dr. Gömör Béla (sz.:1938) által gondozott *ReumaINFO* című orvosi szaklapban. Ezt a tevékenységet akkor is folytattam, amikor Dr. Gömör 2008-ban átadta a szakmai folyóiratot az Akadémiai Kiadónak, akik azt *MediART* megnevezéssel jelentették meg, a 2013/4-es számig. Dr. Gömör professzor felkérésére Dr. Kunszt János fotóművészeti munkásságáról a 2006/3-as számban tettem közzé egy három oldalas ismertetést. Dr. Kunszt János orvosi oklevelét Budapesten kapta meg 1919-ben. 1936-ig a Gellért majd a Rudas és Rácz fürdő főorvosaként működött. 1950-től az

²⁸ 1945 után a MADOME = Magyar Dolgozók Országos Művészfényképező Egyesülete, később Budapesti Fotóklub működött a legfelső emeleti helyiségben, amit az egész magyar fotós szakma ismert.

²⁹ Az EMAOSZ Nemzeti Művészi Fényképképző kiállítása, Budapest, 1942. Lásd Szilágyi i.m. 146-148.

³⁰ *fotoművészet* 1944 (6): 17., Egyesületi hírek.

újpesti Rendelőintézet Reumatológiai osztályát vezette. Nem csak fotósként, hanem szakíróként is aktívan tevékenykedett. 1930 és 1945 között 34 képe szerepelt 22 kiállításon. 1930 és 1936 között Amszterdamban, Tokióban, Bécsben és Luzernben szerepelt nemzetközi fotókiállításokon. 1930 és 1944 között három szakfolyóiratban (*Fotóművészeti Hírek*, *Magyar Fotográfia*, *fotóművészet*) 24 cikket adott közre. A *fotóművészet* 1943 októberében Dr. Kunszt János szám megjelöléssel jelent meg. Az érintettől Haller F. G. írt cikket³¹. Dr. Kunszt 1939-től felhagyott a fekete-fehér fényképezéssel és színes diapozitívek készítése felé fordult. Olyan gyakorlatra tett szert, hogy két könyvet is írt a színes fényképezésről.³² Az 1940-es évek végének, 1950-es évek elejének hivatalos magyar fotóművészete Dr. Kunsztot már nem fogadta el, mivel munkája és személye nem illett a „szociófotó vagy a hónaljzagú realizmus modorában tevékenykedők közé.”³³

A Magyar Fotóművészek Szövetsége megalakulását hosszas előkészítés előzte meg. Több írásbeli beadvány, előterjesztés készült melyek között olyan helytelen hangvételűek is akadtak, amelyek szövegezése elfogadhatatlan tartalmú. Markovics Ferenc az *Adalékok a Magyar Fotóművészek Szövetsége történetéhez* című cikkében³⁴ az egyiket hasonmásban, fotóreprodukcióban tette közzé. Ennek címe: *Feljegyzés a megalakítandó Fényképész Szövetség tárgyában*. Jellemző, hogy az összeállítóknak egyszerűen nem állt rá a kezük arra, hogy a fotóművészet szót leírják. Az egyáltalán nem zavarta őket, hogy a fényképezés egy szakma, amelynek már hosszú évtizedek óta megvolt a maga szervezete. A feljegyzés így folytatódik: „A háború előtt a Magyar Amatőr Fényképezők Szövetsége volt az a szerv, amely összefogta és irányította az amatőrfényképezéseket. Ez az irányítás a burzsoá ideológia szellemében folyt, közvetlenül a háború előtt a Szövetség faszálódott. Tagjainak egy részét politikai és faji okokból üldözte.”

Ezt az idézetet – kommentálás helyett – egybe kell vetni a *fotóművészet* 1944. júniusi számának 21. oldalán megjelent fél oldalas hirdetéssel. Ebben a Magyar Amatőr Művész-

fényképezők Országos Szövetsége laboratóriumát, tanfolyamait, előadásait, műtermét és könyvtárát említik meg, amit a belépők használhattak. Érvként szerepel a keretes hirdetésben az is, hogy „Tagja lehet minden magyar állampolgár.” Mivel ugyanebben a számban jelent meg Dr. Bencs lemondása és Dr. Kunszt megbízása is, ennek a hirdetésnek a korabeli rendelkezésekkel ellentétes, mélységesen humanista tartalmáért utóbbi személy volt a felelős.

Megemlítendő cikkek: az 1. szám 17. oldalán a MAMOSZ-ban tartandó fotóelőadás-sorozat ismertetésében szerepel az, hogy 1944. január 21-én vitéz Gábosy József, ifj. Gróh Gyula, Iszer István, Kankowsky Tamás, Keleti Miklósné, Mohai Béla, dr. Sággy Imre, Szendrő István, Tölgyessy László, Sommer József és B. Belházy Dezső színes képeinek együttes vetítőestjére kerül(t) sor. Amikor 2008-ban írni akartam Szendrő István (1908-2000) színes fotóiról³⁵, akkor elmentem az örököshöz, akinél még együtt (egy dobozba összerakva, részben feliratozva) láttam az 1944-es előadáson levetített színes diapozitíveket. Ezek közül néhány meg is jelent a cikkem illusztrációjaként.

A *fotóművészet* 1944/1-es száma további érdekességet is rejt. A 9-10. oldalon Dulovits Jenő: *Színek és fények* című írása olvasható, természetesen színes képek nélkül. Ezt a hiányosságot orvosolandó a *Fotóművészet* 2002/5-6-os számban – javaslatomra – Tímár Péter főszerkesztő ismételtelen megjelentette Dulovits szövegét és 16 eredeti diapozitív alapján Dulovits korabeli, 1940-es évekbeli színes képeit is. Az 1944/januári szám 19. oldalán közölte a lap azt a hírt, miszerint Dulovits Jenő édesapja 1943. december 3-án elhunyt. A MAMOSZ tagját minden fényképező ismerte akkor hazánkban, így a vezetőség úgy vélte, gyászáról a tagságot is értesíti. 2022. márciusában átadtam a Fővárosi Levéltárnak azokat a személyes iratokat, amelyeket az életrajzi könyv megírásához forrásként használtam.³⁶ Ezek között található az a bejelentést igazoló szelvény, amit Dulovits M. Ferenc nevére töltöttek ki 1916. május 9-én. (Ekkor a család már Budapesten élt.) Dulovits Miksa

³¹ Haller [Frigyes Géza]: Értékeink: Dr. Kunszt János, *fotóművészet* 1943 (10): 3-4.

³² Dr. Kunszt János: Színes fényképezés Agfacolor filmre, Budapest: HAFA, é.n. (2. kiadás); Dr. Kunszt János: Színes fényképezés, Budapest: Hatschek és Farkas kiadása, é.n.

³³ Fejér Zoltán: Dr. Kunszt János fotóművészeti munkássága, *ReumaINFO* 2006 (3): 29-31. Jellemző, hogy Dr. Gömör, mint

szerkesztő habozás nélkül elfogadta és leköszölte ezt a nem szokványos megfogalmazásomat!

³⁴ Markovics Ferenc: Adalékok a Magyar Fotóművészek Szövetsége történetéhez, *Fotóművészet* 1997 (1-2): 5-8.

³⁵ Fejér Zoltán: Száz éve született Szendrő István, *Fotóművészet* 2008 (2).

³⁶ Ezek fond száma: XIV.336

Ferenc a József főherceg Nevelőintézet gondnokaként dolgozott és Aranyidán született 1877-ben. 1901. február 10-én kötött házasságot Prausz Margittal (1884-1972).³⁷

Az 1944/2. szám 13. oldalán Konok Tamás (1898-1971)³⁸: *Orosz földön* című tájképe jelent meg. Az április számban Németh József négy képpel illusztrált, három és fél oldalas ismertetést tett közzé arról, hogyan készít csendélet-felvételt Leicával: úgy, hogy azt összekapcsolja egy Linhoffal. Fotótechnika-történeti poén, hogy szerintem akkor Magyarországon – Némethet leszámítva – senki sem használt együtt, egyszerre két ilyen különböző képméretű, ráadásul méregdrága fényképezőgépet.

A májusi Vydareny Iván szám volt, így a képmelléklet az ő négy képét hozta. A júniusi szám címlapján Németh József *Nyár* című jellegzetes, a későbbiekben is sokat publikált zsánerképe jelent meg a virágos réten heverő feleségéről. A térbe komponált fotó tipikus példája ez a felvétel. Sajátságos helyzet, hogy a szerkesztők annyira magától értetődőnek tartották a kép közlését, hogy elfelejtették hozzátenni a képaláírást, amiért a következő számban kértek elnézést.³⁹ Maradjunk azonban még a júniusi szám 5. oldalánál, Ramháb Gyula *Új utakat* című vezércikkénél. A szerző szerint: „A magyar művészi fényképezés hivatást teljesít és a magyar kultúrának egyik, nem is lényegtelen láncszeme. [...] A magyar művészi fényképezést minden erővel előre kell lendíteni! [...] Bár cikkem megírása közben a légveszély riadója hasított bele az éjszakába, mégis azt üzenem a magyar fényképezőknek: ha munkánkat a körülmények, a háborús idők súlya akadályozza, megnehezíti és lassítja is, egy a fontos: csak nem megállni! 1944. április 27.”

Visszatérve a címlapfotó készítőjére, véleményem szerint a tanulmányomban tárgyalt időszak legfontosabb fotóművésze Németh József volt. 1944-ben két könyve is megjelent. Az egyik a saját fotóiból összeállított album, a *Leica felvételek*, amelyet a szerző nyilatkozatai szerint 1944 utolsó és 1945 első napjaiban nyomtak. Előfordult, hogy a munka légiriadó miatt megállt, ilyenkor a festék beszáradt a nyomógépbe és petróleumos mosással újra

kellett kezdeni a munkát. Talán anyagihiány miatt nem cserélték a címnegyedet, amit megtehettek volna, de nem tettek meg. Így a kötet 1944-es évszámmal jelent meg! Az egyik Oral history interjúm során az idős mester hiányolta: a könyvből nem készült fordítás és a címlap grafikáján a 'Leica' szót nem a védjegyzett betűtípussal szedték. (Kijelenthető, hogy ha így járt volna el, a könyv nemzetközi szinten a jelenleginél is sokkal ismertebb lenne.) Érthető módon a *Leica felvételek* (még) nem tartalmazza a romos Budapestről készített Németh József-felvételeket. Pedig a Gamma gyár alkalmazottja, a tehetséges grafikus, aki a *Gamma Élet* című folyóirat Art deco stílusú címlapjait készítette, szorgalmasan fényképezett. Sikerült kimutatnom, hogy a Parlamentről készített színes diapozitívjai – amit az épületrészletek dokumentálására fényképezett – nemhogy nem veszték el, hanem folyamatosan használják az épület restaurálási munkálatainál. (Erről természetesen cikket is írtam.⁴⁰) A háború alatt fényképezett képeit és Németh életfelfogását a legjobban a főművének is tekinthető *Képek- emlékek* című kötete hordozza. De ez szorosabb értelemben nem tartozik most ide, mivel az egy későbbi, 1946-os dátumot viselő mű.

1944-es megjelenésű viszont Németh egy másik, kevésbé ismert kötete. Ez pedig a borítóján és a címlapján eltérő szöveget hordozó *A szabadfogású birkózás* című kötet. Ennek a papírkötésű kötetnek egyébként a borítóján a jóval rövidebb *A szabadbirkózás* cím áll. A szöveget Dr. Papp László (1905-1989), a Magyar Birkózó Szövetség ügyvezető elnöke, Európa bajnok írta, a könyv illusztrációs anyagát, 311 képet pedig Németh József fényképezte. A kolofon Szieberth Imrét (1873-1956) nevezi meg felelős kiadóként, a 266.566/1943-as, kettős miniszteri engedélyezés dátuma pedig 1943. december 31.

Németh munkásságát talán a legjobban Végvári Lajos (1919-2004) művészettörténész összegezte egy 1971-es cikkében⁴¹. Végvári szerint „Németh József fotótörténeti helyét elsősorban az a tény határozza meg, hogy képzőművészeti kultúráltsággal indult neki pályájá-

³⁷ Ezek az adatok Dulovits 1944. június 18-án kelt, saját kézzel kitöltött származási táblázatából származnak. Fővárosi Levéltár, XIV.336. Ezt a fontos dokumentumot sajnos csak az életrajz megjelenése után kaptam meg az unokaöcstől.

³⁸ Ő Konok Tamás (1930-2020) festőművész édesapja volt. Katonatisztként a magyar haditudósító század parancsnokaként is, de korábban már amatőrként is fényképezett.

³⁹ *fotóművészet* 1944 (7): 16.

⁴⁰ Fejér Zoltán: Németh József színes diáiról, *Fotóművészet* 2009 (1).

⁴¹ Végvári Lajos: Németh József, Balázs Béla-díj, 1971, *Fotóművészet* 1971 (2): 41-42.

nak. Első képei abban az időben készültek, midőn a magyar fotóművészetben a Balogh-Vadas-Szöllősy-Dulovits nevéhez fűződő irányzat uralkodott. Ezek a mesterek a hazai impresszionizmust képviselték. [...] Németh más úton haladt: jóval puritánabb eszközöket keresett. A csillogó fénynél többre becsülte a párás tónusokat, a fény-árnyék kontrasztja helyett a szürkék finoman disztingvált, elomló fokozatait. Nem a hétköznapi csodáit kereste, hanem a valóság líráját, nemegyszer a melankóliába hajló, bensőséges hangulatait.”

További, megemlítenő cikkek: A *fotóművészet* 1944. júliusi száma 17-18. oldalán a h.f.g. szignójú szerző (valószínűleg Haller Frigyes Géza) így kezdi *Derűs pillanatok* című írását. „Mióta az angolszász hatalmak nappal és éjszaka 'szeretetsomagok' százaival bizonygatják nekünk a nyugati civilizációt, igen megnehezedett fölöttünk az idők járása. Az ember azt hinné, hogy ezekben a súlyos órákban a derű napsugara sehol sem tud kiragyogni.” Ez határozottan és egyértelműen az angolszász szövetségesek Budapestet sújtó légitámadásaira utal.⁴² Az pedig szerkesztési kérdés, hogy az oldalpár másik részén ismét megjelent a „Tagja lehet minden magyar állampolgár” szövegű MAMOSZ hirdetés.

Az augusztusi Boróczi Rezső (1902-1939) szám volt. Az öt évvel korábban elhunyt fotós tiszteletteljes említése, kikezdetlennek mondható. Hasonlóképp nem érhettem semmilyen bírálat Mohai Béla technikai cikksorozatának első darabját, amely a 7. oldalon jött *Portré és a lágyrajzú objektív* címen. A téma másfél évtizede folyamatosan jelen volt a hazai szakmai berkekben, magyar találmányok, szabadalmak és termékek készültek és jelentek meg. Így ezek ismertetését még a legrigorózusabb cenzor sem kifogásolhatta! Érdekesség, hogy a 11. oldalon tehetségkutató versenyt hirdettek meg, 1944. november 1-i beadási határidővel.

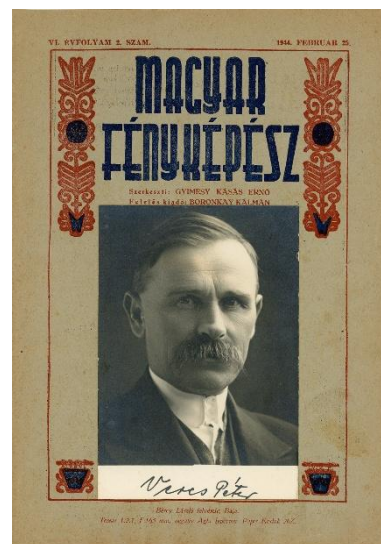
A szeptemberi lapszám vezércikke a színes csendeletről szól, ez után pedig egy *Színek ragyogása* című írás következik. A 12. és 13. oldalon folytatódik Mohai lágyrajzú objektívekről szóló írása. Októberben a képszerkesztés és a távlat örök témája került terítékre, a lágyrajzú objektívekről pedig két figyelemre méltó, metszetes rajz is megjelent. Kerny István a

látásról érkezett (hozzátehetnénk: ki ne akarna látni..?). A novemberi lapban a lágyrajzú objektívek ismertetésének ötödik folytatása jelent meg. Érdekesség, hogy a tehetségkutató verseny beküldési határideje 1945. február 15-ére módosult. Kizárt, hogy ezen a dátumon a lapszám megjelenésekor nem tűnődött el néhány olvasó.

A Szerkesztőség produkált egy sajátos érdekességet is. Balogh Rudolf (1879-1944) elhunyt, a lap szerint október 8-án. (Minden mai forrás 9-ét ír!) A lakonikus rövidségű gyászír azzal zárul, hogy „Szövetségünk a temetésen küldöttségileg koszorút helyezett sírjára.”

Összegzőként elmondható, hogy a korabeli fotós-szervezet hivatalos lapja kellően és indokoltan merev, szemellenzős szerkesztési elveket vallva olyan, legnagyobbreszt műszaki jellegű cikkeket közölt, amelybe még egy gyomorsüllyedéssel, bal lábbal felkelt cenzor sem köthetett bele. Így a folyóirat kis méretben és nagyon kisméretű nyomatokkal ugyan – de megjelent. A képanyagból a már említett Németh Józsefen kívül Kerny István, Ramhab Gyula, Vydareny Iván, Kankowsky Tamás címlapjai és Konok Tamás, Dr. Zajky Zoltán, Dr. Kunszt János belső oldalakon közzétett fotóit lehet megemlíteni.

Magyar fényképész

A havi folyóirat 1939. áprilisában, egy majdnem karikatúra-szerű, rajzos címlappal indult, mint a Budapesti Fényképészek és Fénykép-

⁴² 1944. április 3 és 1944. szeptember 20-a között a 15. amerikai Légi Hadsereg 29 légitámadást hajtott végre Budapest ellen. 3336 repülőgép 77.935 bombát dobott le.

nagyítók Ipartestületének Hivatalos Lapja. A szerkesztőség és kiadóhivatal a Budapest, VII. kerületi Erzsébet körút 43-ban, a II. emeleten működött. Az 1944-es évfolyamban az iroda címe: Budapest, VIII. Népszínház utca 19., I. emelet. Felelős kiadóként Boronkay Kálmán (1893-1945?)⁴³; felelős szerkesztőként pedig a később jelentős emigrációs irodalmi karriert befutó Gyimesy Kásás Ernő (1901-1994)⁴⁴ szerepelt a lapban. A kiadványnak a rajzos címlapon túl, már az első évfolyamában is több szám úgy jelent meg, hogy a külör papírra készített, kétszín-nyomású karton borítóra felragasztottak egy PC méretű vagy 9x12 centiméteres eredeti, de sokszorosított fényképet (rendszerint portrét). Ettől a megoldástól olykor azért eltért a kiadó, mert még 1939-ben kétszer közöltek egy, az arc retusálásával kapcsolatos grafikai rajzot; a tartalomjegyzéket, valamint 1941-ben a kolozsvári Mátyás-szobor rajzos ábrázolását is. Ezt is és az 1942. októberi címlaprajzot is Gyimesy-Kásás Ernő készítette. Utóbbi egy allegorikus ábrázolás, amely tulajdonképpen az Ipartestület jubileumához illeszkedett. A kép háttérében egy címerpajzsot tartó angyal és római XX-as szám, az előtérben pedig – többek között – egy rézobjektíves, favázás fényképezőgép látható.

Ha szigorúan vesszük, akkor a *Magyar fényképész* nem tartozik a tanulmányunknak már a címében is felvetett téma-leírásához. Egyértelműen különböző dolog ugyanis a fényképezés ipari gyakorlata és a művészete. Igen ám, de hogyan lehet megfogalmazni a lényegi különbséget? Ezen minden bizonnyal sokan és sokat töprengtek. Én József Attilát (1905-1937) hívtam segítségül. Az ő *Thomas Mann üdvözlése* című versének több részlete, sora mára szállóigévé vált. Kiindulásképp' nézzük a sokat idézett „Te jól tudod, a költő sose lódít: az igazat mondd, ne csak a valódit” részt! Ezt persziflálva elmondhatom, hogy a

*fotóművész az igazat mutatja, a fényképész még csak a valódit...*⁴⁵

A *Magyar fényképész* VI., 1944-es évfolyamának 1-es, januári száma úgy került az előfizetőkhez, hogy a szürkés papírra feketével és téglavörössel nyomott, részben rajzos motívumokat is tartalmazó 170x242 milliméteres borítóra felragasztották „Kónya, Felsőgallai fényképész” Tellko SN 36-os típusú papírra sokszorosított, keskeny fehér keretes, 87x178 milliméteres női portréját. A februári számon Veres Péter (1897-1970) író portréja és alatta aláírása jelent meg. Bércy László (1909-1997) bajai fényképész felvételét Kodak papírra sokszorosították. A keret nélküli, sötét háttérű portré 89x130 milliméteres. A méreten belül, a kép alsó részén 89x16 milliméteres az író aláírásának vonalas reprodukciója. A fotó képes levelezőlap méretű változata, a hátoldalán „Fényképezte Bérci László 6500 Baja, Szamuely utca 7”, bélyegzővel és a szövegből egyértelműen kiderülő (irányítószám, utcanév), az 1960-as években nagyított/másolt kópiában is előfordult egy hazai árverésen.⁴⁶ Mindkét lapszám 4 oldal borító és 8 oldal belív terjedelmű. A belív vékony, közönséges újságnymó papírra készült, illusztrációk nélkül. A savtartalmú papír mára jócskán megsárgult. Kérdéses, hogy milyen lehetett a megjelenéskor? A hirdetések tartalmaztak ugyan rajzokat vagy nagyobb méretű betűkből szedett szöveget, de ezekben is érvényesül az a gyakorlat, hogy a szöveg nem változik képpé, az szöveg marad. A VI. évfolyamában járó folyóirat a 3. március 25-i (megjelenési) dátumot hordozó száma már a Gyimesy Kásás Ernő szignót és 1941-es évszámot viselő és korábban már említett rajzos címlappal került az előfizetőkhez. (Kérdéses, hogy a korabeli újságosstandokon lehetett-e kapni?) A kiadványt Budapesten, a VI. kerületi Podmaniczky utca 45-ben működő MOVE-nyomda⁴⁷ állította elő.

⁴³ Amikor az 1970-es évek végén a nyugati emigrációs irodalom iránt érdeklődtem, sokszor felbukkant a neve különböző kiadványok kapcsán; emiatt én emigráns íróként ismertem őt. Amikor az 1990-es évek elején újra találkoztam említésével, mint lapszerkesztővel, meglepődtem – de azonnal beszereztem két példányt az általa szerkesztett lapból. Ezek érdekessége a ráragasztott eredeti, de sokszorosított fotó.

⁴⁴ Gyimesy-Kásás festőművészként is ismert, életéről Tóth Csaba Béla írt *Hazatérnek! Befogadtok?* címen. OSZK Katalógusban elektronikus dokumentum, MED 4.787 számon

⁴⁵ © FZGy

⁴⁶ Darabanth, Budapest 261. lezártult gyorsráverése, 12581-es tétel. Hozzáférés: darabanth.com, 2024.március 7. Ugyanennél a cégnél a 398. gyorsárverésen előfordult egy olyan változat is, amelyen a „Fényképezte Bérci László” szöveg a fotó bal alsó sarkában szerepelt. Ennek az utóbbinak a képkivágása és sötétségi

fokozata azonos a folyóiraton megjelenttel. Hozzáférés: darabanth.com, 2024. március 7.

⁴⁷ Az épületet nemrég jelentős összegért tatarozták és Mystery Hotel néven nyitották meg. Elmondható, hogy az 1896-ban épült ház már „minden” volt. Eredetileg a Magyar Szabadközművesek Szimbolikus Nagypáholya építtette, de 1919. március 21 után a szakszervezetek kapták meg. 1920. május 14-én a Magyar Országos Véderő Egyesület, MOVE, elfoglalta a házat. 1923-ban az Országos Tisztviselői Betegsegély Alap is beköltözött a MOVE mellé. 1945. február 23-án az Ideiglenes Nemzeti Bizottság visszaadta az épületet a szabadközműves páholyoknak, akik osztolni kényszerültek a már beköltözött Nemzeti Parasztpárttal. Ők 1947-ben, hosszas vita után kiköltöztek. 1950. június 12-én az Államvédelmi Hatóság elfoglalta az épületet, amelyben az rendszerváltásig a Belügyminisztérium különböző részlegei működtek. Egyszer én is jártam ott, mert valamiféle Utlevél-

A borítót kulőr papírra egy színnel nyomták, sőnvíderben (azaz kétoldalasan). Így a címlap grafikája és a borító jól mutatja a korabeli hazafias hangulatot.

Bizonytalanságom – miszerint a fényképeseti folyóiratot nem kell tárgyalnom – teljesen eloszlott, amikor elkezdtem a korábbinál behatóbban megismerkedni a kiadvány tartalmával. Egy budapesti kereskedő árverésén⁴⁸ megvettem az 1944-es évfolyam 1-9. számát, a nyomtatványokat egykor igényesen gyűjtő, de már elhunyt fotóriporter, Habik Csaba (1965-2019) hagyatékából. Arra gondoltam, hogy Csaba igényes gyűjtőként komplettírozta volna az évfolyamot, de azt rajta kívül álló okból nem tette meg. Még a vásárlás előtt tájékozódtam az OSZK-nál, ahol kérdésemre elmondták: szerintük a *Magyar fényképész* nincs fenn az Arcanumon és az 1944-es évfolyam náluk nincs mikrofilmen. A katalógus szerint 9 szám található az OSZK-ban⁴⁹, 1-9-ig; az utolsó 1944. szeptember 25-i dátummal. Ez a válasz nem nyugtatott meg és a vásárlás után is éltem a gyanúperrel, hogy hiányos évfolyamhoz jutottam hozzá. Ismételt érdeklődésemre, miszerint mi áll a Nemzeti Periodika Adatbázisban, azt a furcsának is mondható választ kaptam, hogy sem ott, sem a Magyar Országos Közös Katalógusban nem szerepel a lap.⁵⁰ Reménytelenül érdekes volt viszont a levélnek az a részlete, ami szerint a Dallos Eszter és Lakatos Éva által összeállított adattár 701. oldalán az olvasható, hogy a *Magyar Fényképész* megtalálható a Budapesti Corvinus Egyetem Könyvtárában.⁵¹ Az 1944-es évfolyamból az 1-10-es (!) számokat jelzi a katalógusuk.

Kérésemre a Corvinus Egyetem Könyvtára el is küldte a 10-es szám beszkenelt változatát. A történet még folytatódik, mert jártam Kecskeméten, a Magyar Fotográfiai Múzeumban, amelynek anyagában egy bekötött évfolyamban a 11-es szám is (!) megtalálható. Most már csak azt lenne jó tudni, a Magyar Fotóművészek Szövetsége Fotótörténeti Gyűjteménye értő kezelői annak idején, a teljes évfolyamot helyezték-e el a Báthory utcai iroda könyvtárnak is használt, folyosó utáni első helyiségében, vagy sem?

Amíg ezt a fontos kérdést nem sikerül hitelt érdemlően tisztázni, addig is nézzük a rendelkezésre álló anyagot! A fotóművészeti folyóiratok a goethei „Dichtung”-ot valósítják meg, a *Magyar fényképész* megmaradt a „Wahrheit”-nél. Mindenkinek vannak állandóan ismételtetett szófordulatai. Az én számomra, mint német nyelven alapfokon beszélő számára J. W. von Goethe (1749-1832) 1812-es életrajzi írásának címe, a *Dichtung und Wahrheit aus meinem Leben* egy alapvető felvetése a költői gondolat-földhözragadt valóság kettősének.

Ha az 1944-es magyar fotóművészeti folyóiratok fogcsikorgató igyekezettel próbálták közvetíteni a költői gondolat emelkedettségét, akkor/és úgy a *Magyar fényképész* hétköznapi, közhelyes és politikával átszőtt Ez az újság már az 1940. májusi számában közölte Horthy Miklós kormányzó arcképét, de amit az 1944-es évfolyamban az olvasókra zúdítottak, az túlzás. Feltehető a kérdés, hogy ezt a szerkesztők, avagy a fényképész iparosok politika által diktált élethelyzetei okozták-e? Anélkül, hogy erre a jogos kérdésre igyekeznék ex cathedra választ adni, lássuk a korabeli helyzetet és annak lapban megjelent reflexióit!

A *Magyar fényképész* 1944/1-es számában Dr. Sevcsik Jenő a tanoncképzés többeket jelentősen érintő kérdéseit taglalja. Fári László (1898-1953)⁵² a kikezdhethetetlen témát, a lányrajzú objektívek kérdéskörét ismerteti. A 7. oldalon közölte a kiadó, hogy az éves előfizetési díj 12 pengő. A 6. oldalon két kontár-ítéletet ismertetett a szerkesztőség és szóltak arról az 57.264/1943-as rendeletről, amely szerint az ipar az unoka jogán tovább folytatható. Mindkét kérdéskör a fényképész iparosok napi életére befolyást gyakorló dolgokról szólt, így közlésük fontossága nem kérdőjelezhető meg. A 2-es, februári számban Dr. Sevcsik folytatta a segédvizsgálat követelményeinek ismertetését, Fári pedig tovább értekezett a lány rajzról. A márciusi számban ugyan Fári az épületfényképezést járta körül, de már felmerült egy másik, fontos téma: Dr. Fáth Ferenc felügyelőhatósági küldött az Ipartestület 1943. évi tevékenységét foglalta össze. Írt például az ipar folytatásához szükséges, de a zárolt anyagok (petróleum, ragasztóanyag, keményítő, sellakk, lenolajken-

osztályra kellett bemennem. A MOVÉ-t, mint szélsőjobboldali egyesületet az 529/1945-ös rendelet tiltotta be. Egyetlen mai forrás sem említi a nyomdát, amely akár a pincében (vagy alagsorban) is működhetett.

⁴⁸ Soós Kereskedés Aukciói, 32824-as tételszám, Budapest, 2024. január 15.

⁴⁹ Raktári jelzet H 21.201

⁵⁰ inf/170/2024-es aktaszámú levelezés Berecz Barbarával, az Olvasószolgálati és Tájékoztatási Főosztályon

⁵¹ Dallos Eszter – Lakatos Éva: A magyar sajtó lelőhelyjegyzéke 1850-1952

⁵² Fári László a két világháború közötti időszak fontos szakírója.

ce) kiutalásának és szétesztésének rendjéről is. Az Ipartestület 1943-as létszáma 351 fő volt.

Az 1944/április szám vezércikkét Borsay János (?-?), a Baross Szövetség fényképészipari szakosztályának ügyvezető alelnöke írta⁵³, *Célhoz értünk* címen. Ez az első olyan szöveg a vizsgált időszak sajtójában, amelyről elmondhatom: kiveri a biztosítékot. Borsay szerint: „Nemzetünk életében történt sorsdöntő napok szakmánk életében is mély változást jelentenek. [...] Az életben mindenért meg kell dolgozni. Ezt a munkát nekünk fajtánk szeretete parancsolja, mert ez a munka a magyar sorsot és jövőt jelenti. Eddig a zsidó többségnek adatott meg a vezetőség kiválasztása és megválasztása.” Ide be kell szúrni: a Fényképész Ipartestület önállósága 1942-ben megszűnt és a szervezetet besorolták a Baross Szövetségbe. Ettől függetlenül a fényképész szakmában kialakult hierarchia megmaradt. Borsay így folytatta: „Mindezeknek most már vége. Most már mi jövőnk. [...] Arra kérjük dr. Fáth Ferenc tanácsjegyző Urat, hogy eszközölje ki a Minisztériumtól autonómiánk visszaadását, hogy sorsunk irányítását ezekben a nehéz időkben kézbe vehessük. [...] Keresztény fényképész-tábor, sorakozó! Készülj fel a nagy feladatok elvégzésére!” A következő oldalakon Gyimesy-Kásás felelős szerkesztő az Ipartestület minden napjait érintő helyzetet ismertette. A rendkívüli időkre való tekintettel például a hivatalos órákat korábbra tették. A lap 5-6. oldalán Dr. Vajda Pál (1907-1982) szakíró cikkének első része látott napvilágot *Riszdorfer Ödön, a fényképezőgép magyar tökéletesítője* címen. Dr. Vajda a magyar fotótechnika-történet-írás megkerülhetetlen és hiteles alakja. Korai publikációin kívül az 1970-ben a Gamma Gyár ötven éves jubileuma kapcsán közzétett írásai is jelentősek, mivel neki még olyan források is a rendelkezésére álltak, amelyeket később már nem lehetett tanulmányozni. A 6., 7., és 8. oldalon ismertette

a lap a zsidó értelmiségi alkalmazottak április 12-én kezdődő elbocsátását előíró rendeletet. Eszerint a szeptember 30-a után már nem lehet zsidó értelmiségit alkalmazni.

Borsay János a májusi lapszámban *Kötelességeink!*... címen összegezte a teendőket. Szerinte: „A népek nagy csatája döntés felé közeledik. Testvéreink nem csak kint a fronton, de itt bent az országban is vérük hullásával írják történelmünk legragyogóbb lapjait. Egy új életért folyik a küzdelem, minden vonalon.” A vad politikai halandzsát sajátosan egészíti ki Dr. Vajda Riszdorferről szóló cikkének második része, mely egy nagy, 9x13 centiméteres műszaki rajzot is tartalmaz a fényelektromos cellával egybekapcsolt megvilágítás-szabályozóról. Dr. Vajda Pál cikkének illusztrációja jó érv amellel a mai, de nem elterjedt hozzáállás mellett, ami szerint nem az elektronikus reprodukciókat és közzétételeket, hanem – ha az lehetséges, akkor – az eredeti nyomtatokat kell egybevetni. Fári László és Dr. Vermes Miklós: *Korszerű fényképezés* című könyve 3 évvel korábban jelent meg, mint Dr. Vajda cikke az újságban. A két forrás kézbevételekor egyértelműen látszik, hogy az újság szerkesztősége (és a nyomda) megkapta Fáriék könyve 142. ábrájának kliséjét, mivel a két nyomtat mérhető vonalainak, karakteres képi elemeinek mérete (a téma azonosságán túl) egyező nagyságú.⁵⁴ A klisé-kérdés elektronikus megtekintéskor nem merülne fel.

A szeg Gyimesy-Kásás júniusi, *Műteremláz* című vezércikkében bújik ki a zsákból. Bár mindenki tudta, mégis ezúttal jelent meg először feketén-fehéren, hogy mi áll a politikai handabandázás hátterében. Gyimesy szerint: „Csoportokban fordulnak hozzánk az érdekeltek, akik műteremhez szeretnének jutni. Ez természetesen a mai időknek megfelelően úgy értelmezendő, hogy a zsidó műtermek becukása után a keresztény fényképész társadalom

⁵³ Borsay a korszak ismert fényképésznének mondhatta magát. Műtermének címe Budapest, VI. Király utca 71 volt. Borsay említése: Szakács Margit: *Fényképészek és fényképésműtermek Magyarországon (1840-1945)*, Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1997: 48. Borsay felesége, Jobbágy Erzsébet (Nagykároly, 1906. április – Budapest, 1973. szeptember) szintén fényképész volt. Borsay már a Baross Szövetség lapjában (XXII. évfolyam, 48. szám, 3. oldal, 1940. november 29.) is megadta az alaphangot: *Keresztények válasszanak vezetőséget az ipartestületek élére* című elaborátumában, melyet így kezdett: „Már két év elmúlt az első zsidótörvény bejelentése óta és szomorúan kell tapasztalnunk, hogy a hosszú idő alatt még semmi sem változott az ipartestületek vezetésében.” A Baross Szövetség Kereskedő, Iparos, Rokonszaktár és Termelők Országos Egyesülete 1919 és 1945 között működött és keresztény iparosok, kereskedők és gazdák alapították.

⁵⁴ Fári László – Dr. Vermes Miklós: *Korszerű fényképezés*, Budapest: Magyar Természettudományi Társulat, 1941: a 142. ábra a 142. oldalon. A klisé lemez egy magasnyomtatási eljárási anyag. Lehet fototípiái, amivel vonalas rajzot nyomtatnak, de lehet autotípiái, amivel árnyalatos képet sokszorosítanak. A klisé a fémlemezeze átvitt kép maratásával készítik. Majd látjuk a *Fotoszemle* ismertetésekor, hogy a rendeletekkel szabályozott helyzet egy időpontban megszüntette ennek a fontos nyomtatási segédeszköznek a készítését, mivel a hozzá való anyagokat másra, valamilyen hadiipari célra használták. Így attól az időponttól már csak olyan kép jelenhetett meg, aminek volt kész kliséje. Egyértelmű, hogy már a korábbi helyzetben is előnyt jelentett, ha egy fotó vagy ábra miatt nem kellett új klisé készíteni. Hátránya a dolognak az, hogy a klisé meghatározta a kép rendszerint nem túl nagy méretét.

foglalja el az öt megillető helyet. [...] A műterem kérdés megélhetési szempontból sem elhanyagolható tényező.” A szaklap a 3-4. oldalakon ismertette is a kormány 2120/1944-es rendeletét, amivel pontosan szabályozták a zsidó üzlethelyiségek hasznosítását.

Gyimesi júliusi vezércikkének a címe tökéletesen összefoglalja az ellentmondásos helyzetet: *Felkészült szakembereket, jó üzletemberek az új műtermekbe!* A borító 4-es féloldalas hirdetése jól kiegészíti az előzőekben idézetteket. A szöveg szerint: „Üzem átvétel. Burger Károly volt fényképsokszorosító és rotációs üze me újra megnyílt! Keresztény megbízott üzemvezető: Kelecsényi Károly.” Ugyanez a hirdetés az augusztusi szám borító 3-asán⁵⁵ már ezzel a szöveggel szerepelt: „Kelecsényi fényképsokszorosító és rotációs üze me megnyílt!”

A szeptemberi vezércikkben Borsay János közzétette, hogy Zoltay Pál dr. (?-?) hatósági küldött 1944. október 5-ére tisztújító közgyűlés megtartását rendelte el. Éppen ez az a pont, ami miatt a megjelent, de nehezen hozzáférhető (=ismétlem, eddig összesen 2+1 példányról tudunk) lapszámok tartalmának megvizsgálása fontos. Az októberi lap a 2-7. oldalon, tehát kifejezetten bő terjedelemben írta le a Budapesti Fényképészek és Fényképnagyítók Ipartestülete 1944. október 5-i tisztújító közgyűlését. A 4. oldalon az áll, hogy „Az iparügyi miniszter az 1944. szeptember 1-én kelt 25.384/1944. számú leiratában az ipartestület önkormányzatát visszaállította és tisztújító közgyűlés összehívását elrendelte.” Az 5. oldalon közli a beszámoló azt a hírt, ami szerint: „Döntő szavazattöbbséggel Borsay Jánost választották elnökké. [...] 35 leadott szavazatból 33 Borsayra esett, 1 jelenlévő nem szavazott, 1 boríték üres volt.”

Borsay már elnökként írta meg az első oldalon közzétett vezércikket, melynek *Köszönet és hála* a címe. Ebben a szerző azt írta: „A hála és köszönet hangja szálljon először ahhoz a férfúhoz, aki hazánknak legnehezebb és legreménytelenebb idejében ragadta meg gyeplőjét és rántotta vissza a nemzetet a legbizonytalanabb jövőtől! A keresztény fényképész tábor nevében köszöntöm Szálasi Ferenc, immár felelős m-kir. miniszterelnököt. Isten áldását kérjük munkájára, adjon erőt és kitartást szeretet [sic!] Hazánk feltámasztásához és

népünk boldogításához!” Borsay ezzel a mondat t t zárt a írását: „A Nemzet szolgálatában meghalni lehet, de elfáradni soha!”⁵⁶

Fokozott érdeklődéssel kell tekinteni a *Magyar fényképész* eddig csak egyetlen példányban ismert és a Magyar Fotográfiai Múzeumban őrzött 1944. novemberi számára. A közellátási miniszter 63.822/VII.2/a./1944-es leiratában szabályozta a portréfényképek árát. (2. oldal) Karbán József (1900-1901?-?) operatőr a fényképészeti vegyszerek analízálásának taglalásakor eljutott az előhívó oldatok egyik leggyakrabban alkalmazott összetevőjéhez, az elonhoz, vagy más megnevezéssel a metolhoz. A szerző nem volt elégedett írásának terjedelmével, ezért a biztonság kedvéért értekezett a para-aminophemolról, a glicinről, az amidolról, a para-phenylendiaminról és a pyrogallolról is. A 6. oldalon már a szulfitek is sorra kerültek. Azoknak, akik az analóg fényképezésben jártasak, lehet, hogy elveszem a kedvét, mert a késleltető anyag, a káliumbromid és a fátyolgátló, úgymint breznkatechin nem került sorra, az a decemberi számban lett volna téma.

Valószínűsíthető, hogy az olvasók a *Magyar fényképész* 1944. novemberi számában nem az előhívók összetevőit ismertető részt böngésztek, viszont feltételezhetjük, hogy Gyimesy-Kásás Ernő *Új hang* című vezércikkét kétszer is elolvasták. Ebben a felelős szerkesztő leírta, hogy az önállóság visszanyerése után újult erővel folyik a munka az Ipartestületben. A tisztviselők ugyan télikabátban ülnek a könyvek, kartotékok előtt, de készségességben egymáson tesznek túl. A korábbi évek helyzetét Gyimesy-Kásás így foglalta össze: „A harc éket vert fényképezeink közé, ahol a barátság és őszinte kartársiasság háttérbe szorult. Pedig győztes harcot csak mindenre elszánt, lelkes, egységes, nemes érzelmektől átfűtött katonákkal lehet vívni. [...] A bombatámadások lefaragták a kényeskedők, hivalkodók fennhéjázását, a nehéz idők magunkhoz térítettek bennünket is.” Kérdéses, hogy ezt a novemberi dátumot viselő lapszámot mikor állították elő, az történelmi tény, hogy 1944. október 29-én 14 órakor tűzérsegi előkészítés után a szovjet hadsereg támadásával Budapest 108 napos ostroma megkezdődött. Az első szakasz november 4-éig tartott. A második november 6-án kezdődött és három részletben 18-án, 24-én és 27-én ért

⁵⁵ Egy félbehajtott befogó-lapos kiadvány borítója 4 oldalas. Kívül az 1-4, belül a 2-3. oldalak láthatók. Ebbe helyezi bele a kötést a belívet.

⁵⁶ A *Magyar fényképész* 1944. októberi számának címlapján a VI. évfolyam 10. szám, 1944. október 25 megjelenési dátum áll

véget. November 29-én pedig elkezdődött Budapest körülrázása.

Több olyan, a kutatásom során előkerült adalékot iktathatnék ide, amely kiegészíti az előzőeket. A pecsizsidóság.wordpress.com oldalról idézem: „Az Új Dunántúl 1945. január végén arról tudósított, hogy a Pécsi Kereskedők Testülete tisztújító közgyűlést tartott. A korábbi elnökség lemondott. [...] Ők a Baross Szövetséggel, valamint a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamarával karöltve az 1944-es kereszténynemzeti átállás során a zsidó üzletek árukészleteinek és maguknak az üzleteknek a szétosztásában működtek. [...] A visszatérők

Néhány kiadvány rövid ismertetése

Az egyéb típusú kiadványok között meg kell említenem a képes naptárakat. Tapasztalatból tudom, hogy ezek az esetek egy részében kitűnő képanyagot tartalmaznak, amelyet gyakran nagyon jó nyomdatechnikával állítanak elő. A műfaj sajátossága ez, ugyanis a naptár fontossága egy adott időpontra korlátozódik, így az a néhány hónap hangsúlyosabb teszi a képi-, és nyomtatási minőséget. Nagy hátránynak mondható viszont, hogy ha az adott év lefut, a naptár érdekmúlás miatt elveszíti jelentőségét és még a könyvtárosok is csak ímmel-ámmal foglalkoznak vele.

Én a Budapesti Idegenforgalmi Hivatal által kiadott, 1944-es, heti, asztali képes naptárról írok röviden. A 184x247 milliméteres, felül spirálozott, *Budapest-Hongrie* című naptár mind az 54 oldalát műnyomó papírra nyomták. A naptár és a képaláírások szövege francia nyelvű.⁵⁷ A fotóanyag kitűnő minőségű, a szerkesztés a téli hónapokhoz sok épület (múzeum) belső felvételt, vagy műalkotások reprodukcióit tette. Ezen túlmenően a városképek helytörténeti szempontból is érdekesek. Sajnos nem a képaláírásokban szerepelnek a fotók készítőinek nevei, hanem az utolsó, szöveges oldalon. Fontosnak tartom a felsorolását azoknak, akik az 1940-es évek elején, a fotóillusztráció területén eredményesen működtek: Ákos Imre, Falus Károly, Fejér Ferenc, Huszty Károly, Járai Rudolf, Kaulich Rudolf, Kublin Tamás, Rötzer Henrik, Szeberényi György, Szendrő István, Szöllősy Kálmán, Vajda M. Pál.

már 1944. decemberében megszervezték a Pécsi Zsidó Tanács Vagyonmentő Osztályát és az ezt követő hónapokban a leltározások után visszavették az 1944 tavaszán keresztény vezetőségévé vált zsidó tulajdonú üzleteket.”

A hadi eseményekről visszatérve a lap tartalmi összefoglalására elmondható, hogy a két fotós és kilenc darab rajzos címlapot, egy vonalas ábrát közlétező lap illusztrációs anyaga elenyésző. A személyes hírek, közlemények és a rendeletek már a politika körébe sorolhatók, amelyből a szakmai folyóirat annyit közölt, hogy az a korabeli emberi tragédiák helyzetének hátterét többé-kevésbé árnyalta.

A periodikák közül kiemelem a Tamásné Filótás Lili (1908-1988) által szerkesztett *Hungária magazint* is. Ez az M. Kir. Államvasutak és az IBUSZ hivatalos idegenforgalmi folyóirataként havi rendszerességgel jelent meg. (Az OSZK adata szerint 1936-1944 között.) A nyugodtan „hatalmasnak” mondható méretű kiadvány 237x330 milliméteres. Ilyen méretű a kifutó címlapfotó (vagy grafika) is, azaz például Kublin Tamás: *Tavaszi ébredése a Bátya-sétányon*⁵⁸ című színes (!) fotója az 1942. márciusi számban. Vadas Ernő kétszínnyomású címlapfotója: *A Békás-szoros és az oltárkö csodálatos panorámája*⁵⁹ címen 1941. júliusában is ebben a méretben került az olvasók kezébe.

Vadas házi szerzőnek számított a *Hungária* magazinnál. Az előzőekben említett 1941. júliusi számban például a *Borszék-fürdő látképe* 170x250 milliméteres nyomat. Vadas *Tusnád-fürdője* a következő oldalon 170x235 milliméteres. Az 1944. júniusi szám 17. oldalán Wollner felvétele a Veszprémi Püspökvár részletéről egész oldalas és 240x300 milliméter méretű. (A korrekt adatközlés jegyében térek vissza Németh József képére, amelyet a *fotóművészet* címlapján, ugyanakkor – 1944. júniusában – 115x159 milliméteresben nyomtattak ki.)

A *Hungária magazint* igyekszem publikációimban a lehetőségeim szerint ismertetni. A *LUPE Magazin* 2006/májusi és júliusi számában a kiadványról és annak fotósairól értekeztem, a 2007/decemberi számban pedig a későbbiekben nagy nemzetközi karriert befutó,

⁵⁷ Les Beautés Artistiques de Budapest, Calendrier pour L'Année 1944, Le Bureau Municipal de Tourisme, 36931, é. és h. n.

⁵⁸ *Hungaria Magazin* VII. évfolyam, 3. szám, 1942. március

⁵⁹ *Hungaria Magazin* VI. évfolyam 7. szám. 1941. július.

a pályáját a *Hungaria magazin*ban (is) kezdő Kublin Tamásról írtam. Jelen tanulmány fontos pontja a *Hungaria magazin* 1944. februári számának rövid ismertetése. A kiadvány kétszín-nyomású címlapfotóját, melynek címe: *A radnai havasok hóbirodalma* Kunfalvi Rezső (1905-1998) készítette. Kunfalvinál az OSZK katalógusa 36 találatot jelez; annak ellenére, hogy az 1940-es években fotósként is tevékenykedett, könyvei miatt nyugodtan az 1950-es évek egyik legfoglalkoztatottabb szakírójának mondhatjuk.

Fontosnak tartom annak megemlítését is, hogy a *Hungaria magazin* 1944. februári számában, a belső oldalakon Vadas Ernő fotói kétszer is megjelentek. A 7. oldalon a pécsi Minaretet ábrázoló egész oldalas Vadas-kép nyomata 178x327 milliméteres, a 16. oldalon pedig a Széchenyi fürdőt ábrázoló egyik képe fekvő, fél oldalas; a másik pedig hangsúlyosan szökökút-formára vágott. A jó nyomdai minőség miatt ezek a publikációk kitűnő referenciaként szolgálhattak még a nem szakmabeliek számára is. Alaposan ellenpontozza és kiegészíti előzőeket Vadas egyik nekrológja a *Foto* 1962-es évfolyamából. Ebben dr. Csörgeő Tibor (1896-1968) azt írta: „Az 1944-es idők szörnyű hullámai őt is elérték és hiába volt minden figyelmeztetés, majd kérés, könyörgés, igyekezzék, úgy, mint mások is, barátai segítségét igénybe venni. Hajthatatlan maradt. Sohasem felejttem el, kijelentette, hogy az őt fenyegető veszélynek nincs jogi alapja, az eljárás erkölcstelen és ha ő valamilyen módon kiakarna bújni a következmények alól, az mintegy fejet hajtást jelentene a fasiszta-nyilas jogferdítők előtt.”⁶⁰

Úgy látom, hogy a képes levelezőlapok területén nem egységes a fotótörténettel foglalkozók hozzáállása. A sokszorosítás szakmai (fényképészeti és nyomdászati) helyzetére utalok. Egy képes levelezőlapot többféle módon lehet többszörözni. Fényképfelvételt és fotó eredetét lehet nyomdai úton sokszorosítani. Erre szép példát ad a Weinstock-Nagyvárad Ernő (1893-1985) hagyatékából, a tanulmány megírása körüli időben megrendezésre kerülő kiállítás. Weinstock évtizedeken át, szisztematikusan, jó szervezettséggel készített városkép-anyaga a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba, Szentendrére került, a muzeológusai rendeznek

tárlatot a képanyagból.) Egy gyűjtő, vagy a képes levelezőlapok iránt érdeklődő személy az esetek túlnyomó többségében futott (postai forgalomba került, lebélyegzett, kézbesített), vagy a még postatiszta, megíratlan termékkel találkozott. A nyomtat elkészítéséig vezető munkafolyamatok dokumentumaival azonban a nagyközönség nem, vagy csak ritkán találkozott. Többek között ezért is érdekes Weinstock hagyatéka, mert sok nézőképet, mintaképet, engedélyezési példányt tartalmaz. Figyelemre méltó az is, hogy milyen „flau” (=szürke) fotóeredetivel dolgozott a Nyomda. Az is jól látszik a nyomatokon, hogy a nyomdai reprodukálás után jócskán megretusálták a lemezkészítéshez felhasznált anyagot. A Nagybányai görögkatolikus kápolnát ábrázoló, 5364-es archívszámú „Kidolgozatlan minta” feliratú nagytáblát pedig 1941. július 14-i dátumú, a Nagybányai Rendőrkapitányság feliratú „többszörözésre engedélyezem” szövegű bélyegzés szerepel. Az, 5162-es sorozatszámot viselő nyomaton a „Kinyomható” szövegű lécbélyegzésen túl látható a Budapesti Királyi Ügyészség 1942. október 31-i dátumú, ovális átvételi bélyegzője.⁶¹

Előző témához csatlakozik a Balog Endre Rotációs Fénykép-sokszorosító és Képeslap gyártó Üzem (Budapest, X. Jegenye utca 2/b) cég története. Balogék 1944-es, a tanulmány tárgyalt időszakában keletkezett anyagából 53 tételt a 2003. június 4-én megvásároltam.⁶² Ez, az egyik tulajdonos rokonainál megmaradt képanyag a 103-801-es archív szám közötti tételeket tartalmazta. Balogék kaptak a fotóstól (vagy maga a tulajdonos készített városképet nagyméretű üveglemezre) egy nézőképet, például 9x12 centiméteres méretben. Erről készítettek egy olyan nagy méretű reprodukciós negatívot, hogy arról a kontaktmásolat már kiadta a PC (9x14 centiméter) vagy WPC (10,5x15 centiméter) méretet. Ezt másolták, majd beadták a hátoldali szöveg nyomásának engedélyezésére. Legnagyobb részben a már a megnyomott hátlapú, reprodukált fotót engedélyeztették. Ez után következett a tekercspapírra történő rotációs sokszorosítás. A munkaborítékra, vagy egy nézőképre írt feljegyzés alapján ez minden esetben 1.000 darab alatti, legnagyobb részben 850 darab körüli mennyiséget jelentett. Ennek kiviteli okai

⁶⁰ Csörgeő Tibor: Fájdalmas epizód, *Foto* 1962 (6).

⁶¹ A két dokumentumot Szegedy-Kloska Tamás fősztályvezető 2024. március 6-án elküldte nekem.

⁶² Azért a pontos dátum, mert ez már az életrajzi könyv megjelenése után történt, így ezek a hivatkozások sajnos nem kerültek bele a könyvembe.

lehetek, így például szerepet játszhatott a kidolgozáshoz szükséges vegyszerek kapacitása, a tekercspapírnak a mosóvízen történő áthúzásának ideje, vagy a rendelkezésre álló fotópapír-mennyiség. Úgy látom, hogy ez a kérdéskör, azaz a fotópapírra történő sokszorosítás terra incognitának számít, ezért (és az 1944-es év miatt) vettem én be jelen tanulmányba.

Balog Endre: *Kilátás a Szent Gellért hegyről* című, 128-as archív-számot viselő, már megnyomott képeslapján 451-es és 581-es ceruzás szám szerepel, de nem kevésbé érdekes a Budapesti Királyi Ügyészség 1944. július 11-i dátumú, ovális, fekete átvételi bélyegzője, amely mellett más színnel a főügyész nevét és 3 soros engedélyezési szöveget tartalmazó bélyegzés látható. Érdekes, hogy a hátoldali nyomás „Multifot Budapest” szöveggel utal a felelős kiadóra, ez lehetett Balog cégének rövidített megnevezése.

A 129-es számú *Éjszakai dunai látkép* Dulovits Jenő felvétele. Ebből rendelkezésemre áll a 129-es sorszáma, 1944. június dátumú munkaboríték, Dulovits 9x12-es szerzői nagytáblája, a reprodukciós negatív, a megnyomott hátoldalú engedélyezési példány 1944. július 11-i dátummal és egy futott levelezőlap, amit 1944. augusztus 31-én írtak meg. Ez a két, konkrét időpont adalék a sokszorosítás és terjesztés-felhasználás korabeli gyorsaságához is.

Itt térek ki arra, hogy Dulovitsnak 1944-ben terjedelmes képes riportja jelent meg Egerről a *Hungária magazin*ban. A tanítás a Medve utcai polgárban, ahol akkor alkalmazásban állt⁶³, abban az évben a szokottnál jóval hamarabb ért véget. A tanár-fotóművész 1943. szeptemberében Szóts Istvánnal (1912-1998) elkészítette a *Kádár Kata* című rövidfilmet, amit 1944-ben játszottak a mozikban. Szóts elégedett volt az operatőrével, akit csak a cukorbetegsége zavart a munkában, ezért a következő, már játékfilmnek tervezett munkájához is meghívta. Így Dulovits 1944. áprilisától novemberig a Balaton-felvidéken dolgozott a *Hegyen égő tűz* című film forgatásán. A filmkészítésről Tatay Sándor (1910-1991) írt hosszas visszaemlékezést a *Lyuk a tetőn* című könyvében.⁶⁴ A fennmaradt dokumentumok arra utalnak, hogy Dulovitsnak

– legalábbis papíron – a produceri munkát is magára kellett vállalnia. 1944. június 12-én ugyanis hatósági erkölcsi bizonyítványt, június 21-én pedig állampolgársági bizonyítványt váltott ki. (Indoklásul „KFT alapítást” írt be a kérelmekre.). A 80 évvel ezelőtti filmforgatás története napjainkban is érdekes, hiszen arról a Videoplus Kulturális Bt *Szóts István Szigligeten* címmel három napos tanácskozást rendezett a tanulmány megírásával egy időben, 2024-ben.

Visszatérve a nyomtatott kiadványokra, a fotós folyóiratokon és a rendkívül jó nyomdai minőségű *Hungária magazin*on túl meg kell említeni a Herczeg Ferenc (1863-1954) által szerkesztett *Új Idők* című hetilapot. Ez 1894-ben indult és 1949-ben szűnt meg, de a tárgyalt időszakban éppen az ötvenedik évfolyama került az olvasók kezébe. A 32x22 centiméteres méretű hetilapot ugyan újságnymó papíron állították elő, de ennek ellenére nagyon sok fotóstól rengeteg képet közölt. Egy antikvár-ajánlat szerint a hiányos (a 28-as, 29-es és 51-es lapszám nélküli) 1944-es évfolyam is 1.264 oldalas.

Farkas Zsuzsa művészet-, és fotótörténész foglalkozott az *Új Idők* fotósai közül Vadassal és Dulovits-csal.⁶⁵ Farkas nyolc oldalas listája szerint Dulovitstól az 1944-es 1. számtól az 50.-ig negyven képet közölt a hetilap. Ezek között találhatjuk az 1944/18-as, 28-as és 36-os számok címlapfotóit is. Vadas Ernőnek kevesebb lehetőség jutott, ő ugyanis akkor, amikor az Ipartestületben 1944. utolsó előtti hónapjában télikabátban ültek a tisztviselők a kartotékok előtt, már az ausztriai Mauthausenben (azaz koncentrációs táborban) volt.

Mauthausen Wels II. jelzésű melléktáborát pedig 1944. decemberében ötszáz fogoly kezdte el építeni. 1945. március 13-án érkeztek az első foglyok. A Magyarországról deportáltakat három csoportban, április 16-án, 26-án és 28-án telepítették át a Gunskirchen néven ismertté vált táborba. Ez ötvenöt kilométerre Mauthausentől, egy fenyőerdőben helyezkedett el. Ötezer fogoly gyalogosan, három-négy nap alatt tette meg a halálmenetnek elnevezett utat. A tifusz miatt naponta kilencvenen-százan hunytak el. 1945. május 4-én érkezett meg az amerikai hadsereg Gunskirchenbe. A *Fotóban* – Vadas

⁶³ Gépirat a Fővárosi Levéltárban: „Alulírott, mint a II. ker., Medve-utcai közs. polgári fiúiskola igazgatója, hivatalosan igazolom, hogy Dulovits Jenő bevásárolt, fős. tanár jelenleg a vezetésem alatt álló iskola rendes tanára. 1943. május 3. Castiglione László igazgató.”

⁶⁴ Tatay Sándor: *Lyuk a tetőn*, Budapest: Szépirodalmi, 1980. A *Leghosszabb film* című fejezet a 61-85. oldalakon.

⁶⁵ Kutatásainak egy részét 2006. március 29-én átadta nekem. Pl. Dulovits 1929/38-as számtól az 1944/50-es számig megjelent fotói jegyzékét 8 kézirattaladalon.

1962-es elhunyt után – több írás is emlékezett rá. Az egyiket Heller László jegyezte. Ő ezt írta: „1945, Mauthausen, óriási sátor, négy-ötszáz embernyi férőhely; kétezren zsúfolódunk benne.[...] Egyszerre megpillantom Vadas Ernőt, örömmel borulunk egymás nyakába. [...] Guns kirchenben találkoztunk újra, a hírhedt halálmenetelés után, sovány, letört, már nem bízik. [...] Megúsztuk. Úton vagyunk hazafelé. Már egy hónapja vánszorgunk. Mellettünk döcög el egy keskenyvágányú vasút. Felugrunk rá. Sankt-Pölten. Fekszünk az állomás peronján. Hajnalban felkapaszkodunk egy Bécsbe induló vonatra. Este indulunk haza.”⁶⁶

Téves az a feltételezés, hogy az előzőekben idézett visszaemlékezést Vadasról egy másik fotóművész-szakíró, Heller Andor (1924-2004) jegyezte. Heller Andor Vámos Lászlóval közölt egy könyvet a színes fényképezésről⁶⁷, felmerül tehát a László név. A *Foto* cikkét azonban nem az 1956-ban külföldre távozott és az USA-ban karriert befutott fotós (Heller Andor) írta, hanem más. A cikk 1962-es közzétételkor a szerkesztőség nem írt a név után egy foglalkozást kapaszkodónak. Pedig jó lett volna, ha megteszi.

Több adat és életrajz egybevetéséből arra a következtetésre jutottam, hogy Guns kirchenből 1945-ben két feltaláló indult gyalog haza!⁶⁸ Hogyan lehetséges ez? Vadas Ernő művész-fényképező a Magyar Királyi Szabadalmi Bíróságra egy találmányra („Fényképezőgép

fekete-fehér és színes felvételek egyszerre való készítésére” címen) szabadalmat adott be 1944. január 13-án Titsch József gépészmérnökkel közösen. Több eredeti dokumentum áll ezzel kapcsolatban rendelkezésemre és azokat korábban ismerttettem is könyvemben.⁶⁹

1944. január 27-én pedig a Szabadalmi Bíróság értesítette az érdekelteket arról, hogy az engedélyező eljárásnak nincs törvényes akadálya.⁷⁰ 1944. szeptember 4-én a Bíróságtól egy végzés érkezett, amely új leírás elkészítésére szólította fel Vadast.⁷¹ A bejelentők 138507-es számon lajstromozott szabadalmat kaptak, igaz, kis késéssel, 1948. február 11-én.⁷² (A szabadalom kezdő időpontja azonban továbbra is 1944. február 13.) Az említett iratot megelőzte egy rövidebb, értesítő végzés is, még 1947. december 4-én.⁷³

Akárhogy is csűrjük-csavarjuk a hivatalos iratok dátumait, egyértelmű, hogy Vadas 1944-ben feltalálónak nevezhette meg magát a különböző hatóságok előtt. De ki volt a Guns kircheni fogolytárs, a másik feltaláló? Véleményem szerint ő pedig Heller László (1907-1980) gépészmérnök, egyetemi tanár, a Tudományos Akadémia tagja, a Heller-Forgó hűtőrendszer feltalálója. Életrajzából kiderül: ő már az 1940-es évek elején kidolgozta az erőművek levegővel történő száraz hűtését. A hazautazásban Vadas társaként tevékenykedő, nyolc évvel fiatalabb férfi amatőr fotósként is működött, így korábbi ismeretségük ezen alapult.

Néhány könyvről

Németh József két, 1944-es kiadási évszámot viselő kötetről már szoltam. Röviden meg kell említenem Hevesy Iván (1893-1966) kis zsebkönyvét. A HAFA könyvtár (könyvsorozat) 75-78. köteteként 1944-ben látott napvilágot Hevesy könyvébe (*Fényképezés falun*) a kiadó nem írt évszámot, de más nyomdajelzési adatból kiderül az 1944-es megjelenési év. Írásbeli kérésemre az OSZK katalógusában 2023-ban javították is a nyilvántartásukban a dátumot. Ettől a közjátéktól függetlenül a szerző – akiről éppen a tanulmány

megírásának időszakában láthattunk a Kassák Múzeumban érteően megrendezett kiállítást – életrajzából kiderül, hogy a háború alatt vidékre költözött, ahol nagyobb biztonságban érezte magát. Így a falun történő fényképezés 1944-es ismertetéséhez nemcsak tapasztalat, hanem túlélési stratégia is kapcsolódott.

A *Fotoszemle* című folyóirat szakkönyvsorozatát indított 1944-ben. Az első, 32 oldalas kötetet Pillitz Dezső (?-?), vegyészmérnök, világítástechnikai szakember⁷⁴ írta *Színek birodalma* címen. A kis könyv nem szerepel az

⁶⁶ Heller László: Mondd, Ernő, *Foto* 1962 (6).

⁶⁷ Heller Andor – Vámos László: *Színes fényképezés*, Budapest: Műszaki, 1956.

⁶⁸ Így például Csáki Krisztina: *Sorsok és találmányok*, Budapest: MMKM, 2014; a 2014. december 10–2015. március 1-e között megrendezett *Sorsok és találmányok, tanulmányok a magyarországi zsidó műszaki alkotókról* című tárlat kapcsán.

⁶⁹ Fejér Zoltán: *A magyar fotótechnika tervezői, termékei, gyártói*, Kecskemét: MFM, 2019: 146-148.

⁷⁰ Az A/4-es méretű gépiratos, stenciles kézirat, mint primer forrás, a tulajdonomban

⁷¹ Kétoldalas, írógéppel kitöltött nyomtatvány, mint eredeti, primer forrás, a tulajdonomban.

⁷² Az eredeti egy oldalas szabadalmi okirat, mint primer forrás a tulajdonomban.

⁷³ Ennek a primer forrásnak is az eredetije a tulajdonom.

⁷⁴ Pillitz számos szakkönyv szerzője, nevénél 44 találatot jelez az OSZK katalógus.

OSZK katalógusában, megvan viszont a Mai Manó Ház Pécsi Szakkönyvtárában. Az 1943. karácsonyi dátumú előszót Haller F.G. jegyezte, így lehetséges, hogy a könyvecske a Magyar Fotóművészek Szövetsége Fotótörténeti Gyűjteményébe (és onnan a Mai Manó Ház könyvtárába) Hallertől került be. Mindez egy dedikáció fényében érdekes. Forintos Titusz (?-?) „1960. Karácsonyán” ajándékozta az én példányomat ifj. Szabó Gyulának, ezzel a bejegyzéssel: „Ez a könyv – kinyomtatás után – forgalomba nem került, a könyvecske szerkesztője.” Az eset azt is példázza, hogy nem könnyű dolog egy adott időszak (esetünkben 1944) helyzetét hitelesen feltárni. A Mai Manó Ház Könyvtárának olvasója megnyugodva nézegetheti Pillitz könyvét, amiről csak primer és szekunder adatok egybevetése után derül ki a korlátozott hozzáférés.

A tanulmányban felvetett kérdés alapján az adott időszaki fotóművészeti tevékenységeit akarom vizsgálni. A nyomtatott (és most már hozzá kell tenni: megjelent) kiadványok közül egy könyvet nem lehet kihagyni. Ez pedig Dr. Gyulai Ferenc *Aktfényképezés* című munkája. A *Fotoélet* nagykönyvtára sorozat 6. köteteként közreadott mű előszavát a szerző azzal kezdi, hogy eddig (tizennégy év alatt) huszonnégy könyvet jelentetett meg. A sorok végén pedig 1944. áprilisi dátum áll. Ha elfogadjuk, hogy minden művészeti ág, így természetesen a fényképezés egyik műfaja a mezítelen emberi test formáinak dekoratív ábrázolása, akkor a kötetre, mint a vizsgált időszak fontos fotóművészeti dokumentumára tekinthetünk. Ha pedig végiglapozzuk Gyulai kötetét, abban az egész oldalas aktfotókat fél oldalas szöveges magyarázatok kísérik. (Érdekes, hogy a szerző mutat férfi aktot is, de keveset.) Gyulai kötetében a következő képek szerepelnek, ebben a sorrendben: Szöllősy Kálmán két modelles felvétele; Németh József két kisleánya egy virágos réten; Németh fekvő torzója; Szöllősy szabadtéri

felvétele, majd két egész alakos mozdulat-képe és egy vízmosás szikláján heverő modellje; Hapák József⁷⁵ két csónakot húzó kislánya és férfi torzója. A szerkesztési gyakorlat Hapák felvétele után Szöllősy sebesen mozgó vízben fekvő hölgységét illesztette be. Ez után Aszmann egy férfi-nő montázsa következik. Litasi Jenő modellje kissé közhelyesen egy ág után nyúl; Mátrai J. Egoné pedig a fűben fekszik. Ez után Dr. Gyulai beiktatta az akkor 22 éves Gink Károly alsó gépállásos, kontrapontos testtartású női modelljét és a szövegben hosszan magyarázza, hogy milyen módon kell szemlélni a képet ahhoz, hogy helyes perspektívát kapjunk. Aszmann táncosnője ezúttal nem montázs; Sárdi Elemér torzója és Németh József ülő alakja pedig nem hangsúlyozza túl a ruhátlanságot. Mátrai J. Egon megbilincselte hölgye kellően jó alakú; a táncosnő félaktja és a faun bevonása a képbe inkább magazin-fotó. Németh József fal felé forduló alakja kellően szemérmes; Hapák mozgástanulmánya profi műtermi felvétel. Utóbbinál jóval gyengébb beállítás a kötet szerzőjének egész alakot mutató képe. Szabó Dénes torzójának jók a tónusai; Németh modellje egy minden műteremben kötelező kellékként jelenlévő kockán ül. Hapák torzójának tónusai drámaiak akarnak lenni, amely kép után Németh sokszor közölt, műtermi ellenfényben ülő modellje következik. Amennyire lendületes az előző kép, úgy annyira közhelyes Németh következő ülő modellje. (A nagyon jóknak is vannak kevésbé sikerült művei!) A kötet anyagának összeállítója utolsónak Sárdi Elemér ülő hölgységét tette, aki – a félreforduló alakok után végre – az arcát is mutatja.

Az előző ismertetésben szereplőket nyugodtan a korszak fontos fotóművészeinek, kiállítások elmaradhatatlan szerzőinek mondhatjuk. Közöttük méltó helyet foglal el a 22 éves Gink, aki ezt az alálátós, alsó gépállásos fotóját a későbbi köteteibe is felvette és fontos munkájának tartotta.

⁷⁵ Ő az idősebb Hapák József, akinek fia is fotós volt. Dr. Szakács Margit i.m. 119. oldalán Hapák Papp Józsefnek nevezi és 1909-1973-at ad meg életével kapcsolatban

Fotoszemle

Azért tárgyalom a szakfolyóiratoktól különválasztva a *Fotoszemlét*, mert ehhez a kiadványhoz egy – rendelkezésemre álló és – levéltári szempontból is „maradandó értékű irat” kapcsolódik. A lap ettől függetlenül kiemelt helyet követel magának a szaklapok sorában. Néhány évvel ezelőtt, először a *Fotoszemle* VII. évfolyamának 7., 1944. júliusi száma került a kezembe. (Később szereztem be a teljes évfolyamot.⁷⁶) A címlapon az évszámon és az „Ára 70 fillér” szövegen kívül németül és franciául is (Photoschau, Photorevue) szerepel a lap megnevezése. A kiadvány magát Foto-, és Filmművészeti, Tudományos és Kritikai Szemleként definiálja. Ez a meghatározás a 3. oldal fejlécén magyarul, németül, franciául és olaszul is szerepel. A 203x293 milliméteres nyomtatványon a címlapkép-nyomat 203x151 milliméteres. Jelesül ez Sági István (?-?) *Őzgida* című giccsbe hajló, négy alakos, időtlen békét sugallni szándékozó zsánerképe.⁷⁷ (Mai ízlésünkre hivatkozva elmondhatjuk: a jó szándék ezúttal is kevés!)

Egy, a belső oldalak tördelésével kapcsolatos közlés a borító 3-as alján olvasható: „A Fotoszemle tördelését Forintos Titusz tervezte. Szerzői jog védelme alatt.” A 24 oldalas (=borító + 20 oldal belív) havi folyóirat 11-14. oldalain csak képek, a többin vegyesen szöveg és kép jelent meg. A 11. oldal két aktfel-

vételének nyomatai 94x129 milliméteresek, a 12. oldalon a *Pozsonyi séták* című könyvről ismert Dr. Truskovszky Dezső⁷⁸ két városkép-részlete 99x128 milliméteres. A 17. szöveges oldalon szintén Dr. Truskovszkynak a hasábszélességhez igazodó képét látjuk, ami ott 63x84 milliméteres. (Ez már hasonlít a *fotoművészetben* látható illusztrációkhoz.) A 9. oldalon egy hasábszéles Rolleiflex hirdetés jelent meg, ami felett Karbán József (operátor) *Filmek óvása*” című cikkének zárásaként egy sajátos felszólítás áll: „Az élet megy tovább – fényképezzen!”. Dr. Truskovszky nem csak fotóit adta át a lapot szerkesztő Gálvölgyi Ferencnek (?-?), hanem egy cikk kéziratát is, ami nyomtatva 4 oldalas.⁷⁹ Ez után Forintos Titusz értekezett a filmszínezésről két oldalon, Agócs M. (?) pedig a városfényképezésről. Utánuk egy, a Kodalux nevű magyar gyártmányú fénymérőt ismertető oldal következik. Összességében elmondható, hogy ez a 24 oldalas, végig műnyomó papírra elkészített lap-szám egyáltalán nem utal a háborús időkre.

A folyóirat többi példányát végiglapozva és tallózva meg kell említeni, hogy például a januári szám címlapján Szöllősy Kálmán téli zsánerképe jelent meg. A februári címlapon Dr. Csörgeő Tibor sielő női alakja, a márciusin Szöllősy Kálmán tájban lovas-szánkózókja, az áprilisin Dr. Truskovszky épületbelsője látható. A májusi ismét lovaskocsis kép készítője Fejes László, aki nyilvánvalóan nem azonos az 1960-as-70-es évek világhírűnek is mondható, Word Press-díjas fotóművészevel, mivel ő 1935-ös születésű volt. A júniusi címlapon, Müller Lukács fotóján patakperti részletet, az augusztusban Schablik Gyula kerítésnél ellenfényes, kétalakos gyerekfotóját látjuk. A szeptemberi nyári virágfotótól pedig úgy elszédültünk, hogy itt meg is kellene álljunk. A *Fotoszemle* 1944. márciusi számának hangsúlyos, jobb (11.) oldalán Vadas Ernő rálátásos városkép-részlete egész oldalas és a nyomat 160x210 milliméteres.

A tanulmány megírásának idején nyilatkoztak az illetékesek a Fotómúzeum legújabb helyzetének állásáról. Dr. Baki Péter például elmondta és nyomtatásban is közzétette, hogy

⁷⁶ Furcsa módon abban ez, a júliusi szám kifejezetten vékonyabbnak tűnik. Talán a papír öregedett el valahogy jobban, mindenesetre a tolmércés mérés csak tizedmilliméteres különbséget mutatott. Papírszakértőt kell megkérdezni ennek okáról. Ez megint egy olyan felvetés, ami elektronikus szemléléskor nem észlelhető!

⁷⁷ Kérdés, hogy ez az a Sági István, akiről Stemlerné Balog Ilona írt a *Fotóművészet* 2014 (1)-ben?

⁷⁸ Dr. Truskovszky Dezső: *Pozsonyi séták*, Budapest: Officina, 1939.

⁷⁹ Dr. Truskovszky Dezső: Régi városképek, *Fotoszemle* 1944 (7): 10-17.

milyen hosszú, majd' százötven évre visszanyúló hosszúságú a szervezés.⁸⁰ A *Fotoszemle* 1944. április számának 6. oldalán az olvasható, hogy „A Magyar Fotómúzeum részére 1943. február 18-tól 1944. február 24-ig 157 darab adomány érkezett. Az állomány 1944. február 25-én 3.406 darab.” Ezt a bizakodó közlést a májusi szám 6. oldalának gyászhiere ellenpontosította. „Az április 3-i légitámadás sok áldozatot követelt. Folyott a drága magyar vér. [...] Szívünk mélyéig megrendülve vettük Mocsay Béla, a kiváló grafikus, festő és fényképezőművész elhunytának tragikus hírét.”

A júniusi szám 19. oldalán Ginelly Béla (?) arról elmélkedik, hogy *Mikor, hol, mit fényképezzünk*. A fél oldalas írás minden sora a maga korában aktuális volt, ma pedig figyelemre méltó. „Külön sorokat érdemel meg az ellenséges légitámadásokkal kapcsolatos romok fényképezése. Ezek fényképezése szigorúan tilos, ne is próbálkozzunk ezekkel, mert még szomorúabb következményei is lehetnek, mint a negatívanyag megsemmisítése. [...] Színes fényképezőink képeiket meglehetősen szigorral végrehajtott ellenőrző-vizsgálat folyamán veszíthetik el.” figyelmeztet Ginelly.

Ezen a ponton meg is nyugodhatnánk, de itt bejön egy maradandó értékű levéltári dokumentum, azaz egy (tulajdonomban lévő és jelenleg más által nem ismert) kézirat. Ennek tartalma más megvilágításba helyezi a korabeli szaksajtót, de azt is példázza, hogy primer források nélkül minden szekunder forrás „félkarú óriás”. Az A/5-ös méretű, a *Foto-*

Összegzés

Dicséretes dolog, hogy a korabeli fotós szakma szereplői a Forintos Titusz által leírt körülmények között is helytálltak, a végeredményt azonban illetlenség lenne sommásan minősíteni – el kell fogadni. A szaksajtó előzőekben meglehetősen hosszan leírt részleteit azonban összegezni kell, hiszen ez lényegi eleme a tanulmánynak.

Ki kell jelentenem, hogy a vizsgált időszak kiadványai a fotóművészet helyett a semmitmondás művészetét valószínűsítették meg. Ide idézhető a jól ismert közmondás, miszerint ahol nincs, ott ne keress!

szemle, Budapest, II. Retek utca 6, fejléces levélpapírára írt, 1960. december 4-i dátumú, kézzel, tollal írt kézirat szerzője Forintos Titusz, a folyóirat egykori tördelőszerkesztője. A szöveg a következő: „Legenda: A 'Fotoszemle' 1944. nov. dec. száma a város körülvétele miatt forgalomba már nem került, sem a vasút, sem a posta nem vette fel. A többi fotolap már 1944. októberében megszűnt⁸¹, egyedül a 'Fotoszemle' adott ki – összevont számmal – teljes évfolyamot. Az 1944. évi 11-12-es számot a budai Kapucinus nyomdában gránáttűzben nyomták, amikor tördeltem egy gránát becsapott, úgyhogy a nyomást abba kellett hagyni – kis példányszámban készült és így unicum lett. Forintos Titusz.”

Természetesen a 12 oldal (=4 oldal műnyomó borító, 4 oldal újságpapírra nyomott belív és 4 oldal műnyomó képmelléklet) terjedelmű folyóiratot érdeklődéssel kell nézni, hátha talál a mai olvasó valami különleges érdekességet. Kis csalódással szemléli az ember a címlapon Deák Géza *Tűzrakás* című zsánerképét, olvassa Lohr Ferencnek a mozgóképfelvételt ismertető cikkét és Karbán József értekezését a reflexmentes lencséről. Ez legalább aktuálisnak mondható írás, mivel a tükrözésgátló réteggel bevont objektívek megjelenését nyugodtan a 20. század legjelentősebb műszaki eredményének tartom. A képmellékleten Dózsa Gyula, Czeizing Lajos, Tiborfy Istvánné, Fejes László, Dornbach Miklós, Pettik Ferenc és Mathei János képei szerepelnek.

Kik azok, akikkel a vizsgált kiadványok szerkesztői szövegek vagy képek szerzőiként munkatársként foglalkoztattak, kiknek a munkáit közölték? Íme a névsor, a tanulmányban történt előfordulás sorrendjében. Dr. Sevcsik Jenő, Madas László, Dr. Bárány Nándor, Dr. Csörgeő Tibor, Dr. Kunszt János, Vadas Ernő, Dr. Homoki Nagy István, Dr. Rehák Tibor, Dr. Pataky Ferenc, Slakta János, Dr. Gyulai Ferenc, Aszmann Ferenc, Mátrai J. Egon, Kelly Zsigmond, Czeizing Lajos, Járai Rudolf, Németh József, Kublin Tamás, Szöllősy Kálmán, Gink Károly, Sárdi Elemér, Dr. Zajky Zoltán, Berekméri Zoltán, Dr. Szemenyei Bálint, Csanády

⁸⁰ Baki Péter: Fotóművészeti Múzeumot, in: *Mélység/élesség*, Budapest: Városliget Zrt., 2024.

⁸¹ Forintos szövegének valamelyest ellentmondanak a tanulmányomban eddig leírtak. Az lehetséges viszont, hogy a

többi szakfolyóirat a novemberi, decemberi számaikat (már ha készült ilyen) korábban nyomtatta ki, azaz október végén, november első napjaiban. Ebbe a feltételezésbe még a *Magyar fényképész* 1944. novemberi száma is belefér.

Ákos, Császár István, Dinda Anna, Hapák József, Kozák Andor, Litasi Jenő, Salamin Pál, Szeberényi György, Pillitz Dezső, Dr. Bieber József, Haller Frigyes Géza, Dulovits Jenő, Konok Tamás, Vydareny Iván, Boróczy Rezső, Kerny István, Balogh Rudolf, Bércy László, Fári László, Borsay János, Kunfalvy Rezső, Sági István, Dr. Truskovszky Dezső, Müller Lukács, Dózsa Gyula, Tiborfy Istvánné, Fejes László, Dornbach Miklós, Pettik Ferenc, Mathei János.

Ők voltak a szerkesztők szerint a korszaknak azon jeles személyei, akik gondolatait, munkáit közzétételre méltónak tartották. Természetesen ebbe a szerepeltetésbe belejátszottak olyan tényezők is, amelyek függetlenek a személyektől, így például a kor bel- és külpolitikai helyzete, az érvényes törvények, a cenzúra írott vagy íratlan követelményei. Nyilvánvalóan tényező volt az ismertség, hiszen a szerkesztők a már általuk kipróbált szerzőket előnyben részesítették. Ehhez hozzátartozik az az általam is megtapasztalt tényező⁸², ami szerint az a jó szerző, aki a megbízás szerinti anyagot a kért határidőre hozza. Lehet valaki kitűnő, világhírű fotós vagy író, ha nem tartja be a határidőt (lapzártát), vagy képtelen a terjedelmet, a lap stílusát figyelembe venni, azzal nem lehet együtt dolgozni.

A *Fotolexikon* 1963-ban jelent meg. Tömör-sége és jelentős tárgyismeretű szerzői miatt érdemes forrásul használni. A Modern Magyar Fényképezők Egyesületéről ezt közli a tárgyszó: „1936-ban az EMAOSZ-ból Vadas Ernő vezetésével kivált 60 főnyi baloldali csoport által alapított egyesület. A hatóság hamarosan feloszlatta. A feloszlátás után Turisták Inóci Társasága Fotoszakosztálya fedőnéven működött. Az 1939. évi Daguerre emlékkiállítás rendezője.” Azok, akikre az idézetben hivatkoznak, nemcsak a fotókiállításon, hanem a Rosner Károly (1902-1972) által szerkesztett *Magyar fényképezés 1939* című könyvben is szerepeltek. Rosner (az előszava szerint) ezt a kötetet tekintette az első magyar fotóévkönyvnek. Emiatt is kapcsolódik tanulmányomhoz, hiszen ugyanúgy, ahogy a Magyar

Fotóművészek Szövetsége későbbi, már említett 1957-1962 közötti könyvei is, egy adott évhez kötődött.

Vizsgáljuk meg, hogy Rosner könyvének mely alkotói lehettek volna – elvileg – a tanulmány tárgyalt időszakának alkotói a különböző kiadványokban. Azaz kit hiányolhat jogosan a „hálátlan utókor”?

A *Magyar fényképezés 1939* tartalomjegyzékében tallózva elmondhatom, hogy: Pécsi József, Lengyel Lajos, H. Kálmán Kata, Kinszki⁸³ Imre, Langer Klára, L. Zinner Erzsébet, Seiden Gusztáv, Aczél Márta, Vajda Ernő, Marian (=Reismann Marian), Rónai Dénes, Tabák Lajos, Eke Mihály feltétlenül hiányzik a tanulmányban taglalt szaksajtó-közlésekből. Az előző sorokban felsoroltak túlnyomó többségét a jelenlegi fotótörténet-írás a magyar fotóművészet klasszikusaiként tartja számon. Hiányuk – a tanulmányban ismertetett kiadványokban- fájó.

Ha megnézzük a Kankowszky Tamás által szerkesztett 1946-os kötet, a *Photos D'Aujourd'hui*⁸⁴, tartalomjegyzékét, akkor még további neveket tehetünk hozzá a hiánynévsorhoz, így például Angeloét (Funk Pál 1894-1974), vagy Inkey Tiborét (1908-1998).

A 16 kötetes, Kálmán Kata által szerkesztett és 1966-ban a Corvina Kiadó által elindított Fotóművészeti kiskönyvtár-sorozat kötetei a magyar fényképezés klasszikusainak életútját ismertetik. Két hiányzónak a neve onnan is felmerül: Escher Károlyé (1890-1966) és Martsa Alajosé (1910-1979). Érthetetlen Eschernek a mindent meglevő fényben megörökítő jelentős fotóriporternek a teljes távolmaradása. Martsa Alajos Esztergomban, a Lőrinc utca 6-ban dolgozott, a *Magyar fényképészen* például azt hirdette, hogy „Jól berendezett forgalmas műtermemet lakással együtt eladnám.”⁸⁵

Eljutottam oda, hogy fel kell tennem a kérdést: a tanulmány megírásakor elvégzett vizsgálatok és a szövegben foglaltak igazolják-e a hipotézisemben megfogalmazott feltételezést? (Azaz: a tárgyalt időszakban nem a múzsáknak kellett volna hallgatniuk, hanem

⁸² Több, mint hét évig dolgoztam felelős szerkesztőként és munkám egy része megbízások kiadása volt fotósok, grafikusok, fordítók és szövegek írói felé. Sok negatív tapasztalatot szereztem. Volt olyan eset, amikor a megbízott fotós nem hozta be időre az anyagot és emiatt akár el is bocsáthattak volna az állásomból.

⁸³ Kinszkirol két katalógus-előszót meg kell említeni. Kiscsatári Marianna: Kinszki Imre (1901-1945), Budapest: Vintage Galéria,

2001; Edward Serotta: Kinszki Imre egy újra felfedezett mester, egy megsemmisített magyar család, Vienna-Budapest: Centropa – Vintage Galéria.

⁸⁴ Nekem a *Mai fotók* francia nyelvű változata van meg. T. Kankowszky: *Photos D'Aujourd'hui*, Budapest: Dr. George Vajna et Cie, 1946. Négy mutációban készült a kötet, magyar, angol, francia és német nyelven.

⁸⁵ Magyar fényképész 1944 (3): 8.

éppen azok nagy részének, akik megszólaltak. Akiknek pedig az nem állt módjukban, hallgattak – bár szóhoz kellett volna jutniuk.) Meggyőződésem, hogy a hipotézis feltételezését a kiadványok részletes ismertetése igazolja. Nem, vagy alig található ugyanis a kiadványokban emlékezetes, élményt adó, kifejező(en művészi) illusztráció, fénykép (nyomata). A semmitmondó, közhelyes, olykor unalmas felvételek túlnyomó többségét olyanok készítették, akik sem a két világháború közötti időszak, sem az 1945 után évek fényképezésében nem játszottak komoly szerepet. Ez alól nagyon kevés kivételt találni. Németh József

Befejezés

Történelmünk legsötétebb lapjának szereplői jogosan lehettek volna borúlátóak. Nem így tettek, másképp' jártak el. Zárásul egy idézet Madas László: *A fényképezés az esztétika rendszerében* című cikksorozata ötödik részéből. Ezeket a sorokat – bár a szerző hangsúlyozottan júliusban vetette papírra, a

képeit leszámítva alig akad olyan, emelkedett hangulatú mű, mint Gink *Szimfóniája*.

A cikkek szerzői leragadtak a technikai közhelyek (előhívók összetétele, objektív-típusok, lágy rajz) ismételtetésénél. A *Magyar fényképezés* leszámítva a kor emberi drámái még a sorok között is csak hézagosan jelennek meg a lapokon. Az összesen négy képet, illusztrációt közlő *Magyar fényképezés* kilóg a sorból. Az iparosok egzisztenciális vergődése, a magukat vezéregyéniségnek tartók szervilis politikai acsarkodása szétfeszíti a vékonyka lap oldalait. Ez nem tükrözése az élethelyzeteknek, hanem maga az Élet. A többi kiadvány finomkodik.

Diák foto decemberben közölte. „De valami nagyszerűt is érzek az elfutó nyár integetéseiben: bármi sora pendüljön is elő az irtózatos kockajátékból: jövő ilyenkor újra csak kondúl a harang, nő a gyermek és sárgul a határ. Élni örökké muszáj. Szépkenyerűszentmárton, 1944. júliusában.”⁸⁶

⁸⁶ Madas László: *A fényképezés az esztétika rendszerében V., Diák foto* 1944 (12): 132-133.